

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

БАРЗИЕВ ОЙБЕК ХАБИБУЛЛАЕВИЧ

ХІХ АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ – ХХ АСР БОШЛАРИ
ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА ДАВР МУАММОЛАРИ
ВА ЛИРИК ҚАҲРАМОН

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Фарғона – 2020

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Contents of dissertation abstract of doctor of philosophy (PhD) on philological
science**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

Барзиев Ойбек Хабибуллаевич

XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърятига давр
муаммолари ва лирик қаҳрамон 3

Barziev Oybek Khabibullayevich

Problems of periods and a lyric hero in Uzbek poetry of the second part of
the XIX and the beginning of the XX centuries 27

Барзиев Ойбек Хабибуллаевич

Проблемы периодов и лирический герой в узбекской поэзии второй
половины XIX и начала XX веков 49

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ 53

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

БАРЗИЕВ ОЙБЕК ХАБИБУЛЛАЕВИЧ

ХІХ АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ – ХХ АСР БОШЛАРИ
ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА ДАВР МУАММОЛАРИ
ВА ЛИРИК ҚАХРАМОН

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Фарғона – 2020

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2018.3.PhD.Fil.520 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Фарғона давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Илмий кенгаш веб саҳифасида (www.fdu.uz ҳамда «ZiyoNET» ахборот-таълим порталига (www.ziyounet.uz) жойлаштирилди.

Илмий раҳбар:

Сабирдинов Акбар Ғафурович
филология фанлари доктори

Расмий оппонентлар:

Тожибоева Муқаддас Абдурахимовна
филология фанлари доктори

Каримов Баҳодир Нурметович
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Ўзбекистон Миллий университети

Диссертация ҳимояси Фарғона давлат университети ҳузуридаги филология фанлари бўйича илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «___» _____ куни соат _____ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил 100151, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19, Тел.: (+99873) 244-44-29; факс: (+99873) 244-66-03; e-mail: fardu_info@umail.uz.)

Диссертация билан Фарғона давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин. (___ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100151, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19. Тел.: (+99873) 244-44-02.

Диссертация автореферати 2020 йил «___» _____ куни тарқатилди.

(2020 йил «___» _____ даги _____ - рақамли реестр баённомаси)

А.А.Қосимов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, ф.ф.д., профессор

И.Т.Хожалиев

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш котиби, ф.ф.н., доцент

С.Р.Мирзаева

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш ҳузуридаги Илмий семинар раиси ўринбосари, ф.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиётшунослигининг долзарб мавзуси ҳисобланган давр муаммолари ва лирик қаҳрамон масаласи, ижтимоий воқеликнинг шеърятдаги талқини, сиёсий-мафкуравий ўзгаришлар оқибатида юзага келган зиддиятли жараёнлардаги ижодкор шахсининг ўрнини тадқиқ этиш муҳим илмий аҳамиятга эга.

Дунё адабиётшунослигида алоҳида ижтимоий-сиёсий аҳамиятга молик даврларни махсус ўрганиш анъанаси азалдан мавжуд бўлиб, бу каби изланишлар маълум бир муҳитнинг ижтимоий-сиёсий ҳамда адабий ҳаётига холис баҳо беришга, шунингдек, уни бошқа адабий жараён билан қиёслашга, пировардида эса ундаги ижтимоий ҳамда ижодий ўзига хосликлар юзасидан жиддий тадқиқотлар олиб боришга йўл очади. Адабиёт тарихида шундай даврлар бўладики, ундаги кескин ижтимоий-сиёсий муҳит таъсирида ижодкорлар қарши, адабий жанр турлари ҳамда лирик қаҳрамон кечинмаларида ҳам катта ўзгаришлар юз беради. Бу ўзгаришлар муайян даражада ўзига хосликларни ва уларни махсус ўрганиш заруратини келтириб чиқаради. Мамлакатимизда бугунги кунда амалга оширилаётган янгиланишлар жараёнида тезкор иқтисодий-ижтимоий ўзгаришлар силсиласида яқин тарихимизни янада чуқурроқ тадқиқ этиш, бунда, айниқса, катта ижтимоий-сиёсий воқеалар юз берган XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари адабий муҳитини махсус ўрганиш ўзбек адабиётшунослиги олдида турган қатор масалалар ечимида муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда ўзбек адабиётшунослигида ҳозирги адабий жараён, унинг жанр хусусиятлари, лирик қаҳрамон туйғу-кечинмаларининг бадиий ифодаси билан алоқадор масалалар атрофлича тадқиқ этилган, аммо мазкур ҳолатнинг юзага келишида сезиларли ўрин тутган XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек адабиёти, хусусан, шеърятда юз берган ўзгаришлар етарли даражада ўрганилган эмас. Шу маънода, бу давр шеърятдаги ўзига хосликлар ва уларни юзага келишига сабаб бўлган омилларни илмий-назарий жиҳатдан тўғри баҳолаш муҳим вазифалардан биридир. «... биз жадидчилик ҳаракати, маърифатпарвар боболаримиз меросини чуқур ўрганишимиз керак. Бу маънавий хазинани қанча кўп ўргансак, бугунги кунда ҳам бизни ташвишга солаётган жуда кўп саволларга жавоб топамиз. Бу бебаҳо бойликни қанча фаол тарғиб этсак, халқимиз, айниқса, ёшларимиз бугунги тинч ва эркин ҳаётнинг қадрини англаб етади»¹. Бу эса XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек адабиёти намояндалари асарларини ўрганиш заруратини ҳам юзага келтиради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 январдаги «Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида»ги Фармойиши, 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. // «Халқ сўзи» газ., 2020 йил 25 январь. - №19 (7521). – Б. 3.

Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ–4947-сонли Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш тўғрисида»ги ПҚ–2909-сонли, 2017 йил 28 июлдаги «Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш, соҳа ривожини янги босқичга кўтариш тўғрисида»ги ПҚ–3160-сонли, 2018 йил 5 июндаги ПҚ–3775-сонли «Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги, 2019 йил 17 июндаги ПҚ–4358-сонли «2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялари ривожланишининг 1. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий ва маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Мавзунинг ўрганилиш даражаси. Шеърятда давр муаммолари ва лирик қаҳрамон талқини билан боғлиқ масалалар Н.Асеев, И.Бехер, С.М.Бонди, Ю.Борев, С.Владимиров, Н.К.Гей, Б.С.Мейлах, В.Огнев, Я.Парандовский, Н.М.Шанский² томонидан ўрганилган. Ўзбек адабиётшунослигида О.Шарафиддинов, У.Норматов, Н.Каримов, Б.Назаров, Т.Жалолов, Б.Қосимов, Ҳ.Болтабоев, А.Жалолов, Б.Каримов, И.Тўлаков, Н.Жабборов, И.Ғаниев, Д.Қуронон, Н.Афоқова, М.Тожибоева, У.Жўрақулов³ каби олимларнинг

² Асеев Н. Зачем и кому нужна поэзия. – Москва: Сов. писатель, 1961. – 557 с.; Бехер И. Любовь моя, поэзия. – Москва: Худ. лит., 1965. – 559 с.; Бонди С.М. Черновики Пушкина. – Москва: Просвещение, 1971. – 231 с.; Борев Ю. Искусство интерпретации и оценки (Опыт прочтения «Медную всадника»). – Москва: Сов. писатель, 1981. – 399 с.; Брюсов В. Ремесло поэта. Статьи о русской поэзии. – Москва: Современник, 1981. – 316 с.; Владимиров С. Стих и образ. – Москва: Сов. писатель, 1968. – 159 с.; Гей Н.К. Искусство слова. – Москва: Наука, 1967. – 364 с.; Мейлах Б.С. «... сквозь магический кристалл...» – Л.: Высш. шк., 1990. – 398 с.; Огнев В. Книга про стихи. – Москва: Сов. писатель, 1963. – 479 с.; Парандовский Я. Алхимия слова. – Москва: Прогресс, 1971. – 184с.; Шанский Н.М. Лингвистический анализ художественного текста. – Л.: Просвещение, 1990. – 415 с.

³ Шарафиддинов О. Чўлпон. – Тошкент: Чўлпон, 1991. – 108 б.; Норматов У. Гўзаллик билан учрашув. – Тошкент: Ёш гвардия, 1976. – 208 б.; Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Тошкент: O'zbekiston, 2008. – 534 б.; Уч буюк сиймо (А.Қодирий, Чўлпон, Ойбек) – Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2019. – 428 б.; Назаров Б. Фитрат – маърифатнинг гултожи // Шарк юлдузи. – 1991-йил 8-сон. – Б. 8-9.; Жалолов Т. Ўзбек шоиралари. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.; Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. – Тошкент: Маънавият, 2002. – 400 б.; Болтабоев Х. XX аср бошлари ўзбек адабиётшунослиги ва Фитратнинг илмий мероси: Филол. фан. докт... дисс. – Тошкент, 1996. – 368 б.; Жалолов А. Ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг ривожланиш жараёни (XIX аср охири – XX аср бошлари): Филол. фан. докт... дисс. автореф. – Тошкент, 1994.; Жалолов А. XIX аср охири – XX аср бошларидаги ўзбек адабиёти. Монография. – Тошкент: Фан, 1991. – 156 б.; Каримов Б. XX аср адабиётшунослигида талқин муаммоси (қодирийшунослик мисолида): Фил. фан. докт... дисс. – Тошкент, 2002. – 304 б.; Тўлаков И. Чўлпон маҳорати. – Андижон, 1997. – 79 б.; Жабборов Н. Қодирийни англаш // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2004 йил 9 апрель.; Ғаниев И. Фитратнинг тарихий фожеа яратиш маҳорати: Филол. фан. номз... дис. – Тошкент, 1992. – 146 б.; Қуронон Д. Чўлпон насри поэтикаси. – Тошкент: Шарк, 2004. – 288 б.; Афоқова Н. Ўзбек жадид

ишларида тадқиқ этилган. Шунингдек, ўша давр ижтимоий воқелиги ва адабий жараёнларни ўрганишда Ш.Юсупов, У.Долимов, Ш.Ризаев, Й.Солижонов, А.Сабирдинов, Р.Жавҳарова, О.Тулабоев, З.Эшонова, Н.Холиқова, Д.Зоҳидова⁴ каби олимларнинг ишлари ҳам муҳим манба бўлиб хизмат қилди.

Тадқиқот мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Фарғона давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасининг «Ўзбек адабиёти» йўналиши доирасида бажарилган.

Тадқиқот мақсади XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърлятида давр муаммолари ва лирик қаҳрамон масаласи, бу давр адабий муҳити ва намояндалари услубий ўзига хосликлари, асарларининг бадиий-эстетик жиҳатлари, жанр ранг-баранглигини таҳлил этиб баҳолашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърлятида халқ оғзаки ижоди ва мумтоз адабиёт анъаналари ҳамда ўзига хосликларини таҳлил этиб, тизимлаштириш;

ўзбек, турк, татар, озарбайжон шеърлятидаги давр муаммолари ва лирик қаҳрамон талқинининг уйғун жиҳатларини аниқлаш;

эрк, озодликни улуғлаш ғояларининг ўзбек ва рус шеърлятидаги муштарак ҳамда фарқли томонларини белгилаш, шу орқали ўзаро таъсир, адабий ҳамкорлик қирраларини тадқиқ этиш;

XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари давр муаммолари талқинида лирик қаҳрамон кечинмалари, шунингдек, фикр ва туйғу уйғунлиги, тасвирийлик, халқчиллик, миллийликнинг бадиий аҳамияти ҳамда ўрнини ёритиш;

белгиланган давр ўзбек шеърлятининг вазн, банд, қофия тизимидаги анъанавийлик ва янгича ёндашувларни таҳлил қилиш.

Тадқиқот объекти сифатида XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида яшаб ижод этган Аҳмад Табибий, Комил Хоразмий, Каримбек Камий, Муҳаммад Юсуф Баёний, Тавалло, Чокар, Сидқий Хондайлиқий, Мулла Отаниёз Охун-Ниёзий, Абдураззоқ Фақирий, Қорий, Дилафкор каби

адабиётида шеърлий шакллар тараққиёти тамойиллари: Филол. фан. докт... дисс. – Тошкент, 2005. – 281 б.; Тожибоева М. Жадид адиблари ижодида мумтоз адабиёт анъаналари: Филол. фан. докт... дисс. – Тошкент, 2017. – 283 б.; Жўрақулов У. Фитратнинг тадқиқотчилик маҳорати: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 1998.

⁴ Юсупов Ш. Янгича маърифатпарварлик ва жадидлар (XIX аср иккинчи ярми адабиёти хусусида) // – Маърифат. 1998 йил 11 март.; Исҳоқхон Ибрат // Истиқлол фидойилари. – Тошкент: Шарқ, 1994.; Ризаев Ш. Жадид драмаси (Шаклланиш даври, манбалари хусусиятлари). – Тошкент: Шарқ, 1997. – 315 б.; Солижонов Й. Зулматдан нур кидирганлар. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – 78 б.; Сабирдинов А. Маънавият ва маърифат чашмалари. – Тошкент: Akademnashr, 2016. – 144 б.; Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романига чизгилар // ФарДУ. Илмий хабарлар – Научный вестник. ФерГУ. 2018 йил 6-сон. – Б. 119-120.; Жавҳарова Р. Сирожиддин Сидқий Хондайлиқийнинг адабий мероси: Филол. фан. докт... дисс. – Тошкент, 1996.; Тулабоев О. Каримбек Камийнинг ҳаёт ва ижод йўли: Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 2010.; Олтинбек (Тулабоев О.) Каримбек Камий – миллий уйғониш шоири. – Тошкент: Muhatgir, 2018. – 124 б.; Эшонова З. Чўлпон шеърлятининг ғоявий-бадиий хусусиятлари: Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1991. – 130 б.; Холиқова Н. Миллий уйғониш даври ўзбек шеърлятида озодлик ҳаракатининг бадиий талқини (1916 йил воқеаларини акс эттирувчи асарлар талқинида): Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 2009. – 26 б.; Зоҳидова Д. Ғарбий ва унинг девони: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 2006. – 22 б.

шоирлар ижодига мурожаат қилинди. Зарур ўринларда Муҳаммад Аминхўжа Муқимий, Зокиржон Фуркат, Абдурауф Фитрат, Абдулла Авлоний, Муҳаммадшариф Сўфизода, Сиддиқий Ажзий, Исҳоқхон Ибрат, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон, Абдулҳамид Мажидий шеърларидан қиёсий таҳлиллар учун фойдаланилди.

Тадқиқот предметини XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеъриятидаги давр муаммолари ва лирик қаҳрамон масаласи ҳамда ушбу давр шеъриятининг жанр хусусиятларини белгилаш ташкил этади.

Тадқиқот усуллари. Тадқиқот мавзусини ёритишда қиёсий-типологик, қиёсий-тарихий, структурал-поэтик, автобиографик тавсифлаш ҳамда таснифлаш усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеъриятида лирик қаҳрамоннинг ижтимоий, сиёсий, ахлоқий, оилавий, маиший-маърифий, ишқий муаммоларга фаол муносабати ёритилган;

ўзбек шеърияти билан турк, татар, озарбайжон, рус шоирлари ижодида акс этган даврнинг ҳаётий муаммоларини ифодалашда муштараклик ва шаклий ҳамда мазмуний ўзига хосликлар ўрганилиш билан бирга, уларнинг ўзаро таъсирланиш ҳолатлари уйғунликда аниқланган;

ўзбек шеъриятидаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт муаммоларини ёритиш ва лирик қаҳрамон талқинида халқ оғзаки ижоди ҳамда мумтоз адабиёт анъаналари, шунингдек, фикр ва туйғу уйғунлиги, тасвирийлик, миллийликнинг муҳим ўрни исботланган;

ўзбек шеъриятининг жанр хусусиятларида бадиий воситаларнинг аҳамияти, тузилишидаги ўзига хосликлар эса вазн, банд, қофия тизими таҳлили асосида очиқ берилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида ижод қилган шоирлар асарлари таҳлили орқали тезкор давр янгилишларининг лирик қаҳрамон онгидаги ўзгаришларга таъсири ўрганилган;

ижтимоий, сиёсий, ахлоқий, оилавий, маиший-маърифий, ишқий мавзулардаги асарларда давр муаммоларининг бадиий талқинидаги муштарак ва ўзига хос жиҳатлар ижодий таъсир ҳамда ҳамкорлик алоқалари таҳлили орқали ёритилган, XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеъриятининг индивидуал услуб ва бадиий маҳорат масалалари тадқиқ этилган;

тасвирийлик, халқчиллик, миллийликнинг давр муаммолари ва лирик қаҳрамон талқинидаги муҳим ўрни XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърияти намуналари асосида назарий жиҳатдан ёритилган;

ўзбек шеърияти банд, вазн, қофия тизимидаги янгича ўзгаришларнинг давр муаммолари ва лирик қаҳрамон талқинидаги ўрни ҳамда аҳамияти асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг тўғри қўйилганлиги, илмий муаммонинг ўрганилиш чегараларининг аниқ белгиланганлиги, чиқарилган хулосалар илмий асосланганлиги, таҳлиллар қиёсий-типологик, қиёсий-тарихий, структурал-поэтик, автобиографик

тавсифлаш ва таснифлаш воситасида олиб борилганлиги, назарий фикр ва хулосаларнинг амалиётга жорий этилганлиги, таҳлил жараёнида ўзбек мумтоз адабиёти ва янги ўзбек адабиёти табиатидан келиб чиқилганлиги, натижаларнинг ваколатли муассасалар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти.

Тадқиқотнинг илмий хулосалари нафақат XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърляти, балки ўзбек бадий тафаккури ва бадий-фалсафий, ижтимоий-психологик фикрлаш тарзида юз берган кейинги босқич ўзгаришлари ҳақидаги билимларни тўлдиради ҳамда кенгайтиради. Ўзбек шеърлятининг шаклий-мазмуний янгиланишлари ҳақидаги қарашлар адабиётшунослик назарияси, адабий танқид тарихи, ўзбек адабиёти тарихи фанларининг назарий жиҳатдан такомиллашувига хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти «Ўзбек адабиёти тарихи», «XX аср ўзбек адабиёти», «Жадид адабиёти тарихи», «Бадий таҳлил асослари» фанларидан дарслик ва ўқув қўлланмалари яратишда, жадидчилик ва жадид шеърлятига оид махсус курс, семинарлар ташкил қилишда ҳамда мамлакат олий таълим муассасалари учун ўқув адабиётлари тайёрлашда манба бўлиб хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърляти мавзу кўлами, бадиияти муаммоларини ўрганиш бўйича олинган илмий натижалар асосида: диссертациянинг ижодкор шеърлятда ижтимоий, сиёсий, ахлоқий, оилавий, маиший-маърифий, ишқий муаммоларга фаол муносабатини ёритиш орқали олинган хулосаларидан №ОТ–Ф-1-100 «Имконияти чекланган болалар ижтимоий-маданий фаолиятининг бадий-ижодиёт воситалари асосида назарий ва амалий такомиллашуви» номли фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил майдаги № 89-03-2016-сон маълумотномаси). Натижада ушбу фундаментал лойиҳа бўйича эълон қилинган «Замонавий баркамол инсонни тарбиялаш – давр талаби» номли илмий-оммабоп рисолада мазкур диссертация бўйича ёзилган илмий мақолалардаги материаллар асос бўлган;

диссертацияда ўзбек шеърлятидаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт муаммоларини ёритиш ва лирик қаҳрамон талқинида халқ оғзаки ижоди, мумтоз адабиёт анъаналари, фикр, туйғу уйғунлиги, тасвирийлик, қолаверса, миллийлик хусусиятларининг ўрни муҳим эканлиги ҳақидаги хулосаларидан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклор институти «Ўзбек мумтоз адабиёти ва XX аср ўзбек адабиёти тарихи» ҳамда «Ҳозирги адабий жараён» бўлимлари ҳамкорлигида 2012-2016 йилларда олиб борилган ФА–Ф-1-ГО39 «Алишер Навоий (2жилдлик) ва Абдулла Қодирий қомусларини яратиш» фундаментал илмий тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил майдаги №89-03-2016-сон маълумотномаси). Натижада мазкур қомусий луғат таркибидаги муайян атамаларнинг ғоявий-бадий жиҳатдан бойитилиши таъминланган.

XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърлятидаги давр муаммолари ва унга лирик қахрамон муносабатини ёритишдаги материаллардан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Фарғона вилоят бўлими уюшма аъзолари билан ўтказилган семинарларда, ёш ижодкорларнинг тўғарак машғулотида, адабиётга оид тарғибот ишларида фойдаланилган (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Фарғона вилоят бўлимининг 2019 йил 2 майдаги 26-сон маълумотномаси). Натижада бу материаллар ўша давр адабиётдаги тасаввурларнинг кенгайишига ва билимларнинг ортишига хизмат қилган.

Фарғона вилояти телерадиокомпаниясининг «Очиқ мулоқот», «Замондош», «Адабий муҳит», «Қадрият», «Маънавият – қалб кўзгуси» кўрсатувлари ҳамда «Маънавият», «Зиё масканларида» номли радиоэшиттиришлари сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган (Фарғона вилоят телерадиокомпаниясининг 2018 йил 1 августдаги 465-сон маълумотномаси). Натижада юқорида номлари санаб ўтилган кўрсатув ва радиоэшиттиришларнинг оммабоплиги ҳамда илмийлиги таъмин этилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 11 та илмий-амалий анжуманда, жумладан, 9 та республика 2 та халқаро конференцияларида маъруза кўринишида баён этилган ва апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича 21 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертацияларининг асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 7 та илмий мақола, шунингдек, 6 таси республика ҳамда 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертация тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб (тўққиз фасл), хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, ишнинг умумий ҳажми 148 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, ўрганилганлик даражаси ёритилган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган; республика фан ва технологиялари йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиқ берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби «**Таъсир манбалари: анъана ва ўзига хослик**» деб номланган. Унинг «**Шарқ мумтоз адабиёти ва халқ оғзаки ижоди анъаналари**» номли биринчи фаслида XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърлятида Шарқ мумтоз адабиёти ва халқ оғзаки ижоди анъаналари таъсири шеър тилининг оммага яқинлаша бошлаганида; лапар, қўшиқ, дostonларга хос образ ҳамда тасвирларнинг муштараклигида;

шунингдек, аруз вазнида яратилган асарларда ҳам давр муаммоларининг акс эттирилганлигида экани асосланган.

Диссертацияда Туркистон тарихининг қонли саҳифаларини ташкил этган чор Россиясининг истилочилик ҳаракатлари охир-оқибат ўлкани мустамлакачилар томонидан босиб олинишига олиб келганлиги, натижада бўлиб ўтган қатор норозилик кўзғолонлари халқ оғзаки ижоди ва ёзма адабиётда ўз ифодасини топганлиги ёритилган. Биринчи жаҳон уруши йилларида машҳур бўлган «Ай-да Мамажон» кўшиғи оҳангига мослаб, унинг таъсирида яратилган Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг «Пешонамиз тор экан...»⁵ шеърда мардикорликка олиш воқелигининг сабаблари ўзига хос тарзда асосланган. Ёки Абдулла Авлонийнинг «Адабиёт ёхуд миллий шеърлар»и 6-жузъига кирган «Мардикорлар ашувласи»⁶ деган умумий ном остидаги шеърларида Россиянинг фронторти ишларига мардикорликка жўнатилган фарзанди ҳасратидаги ота-она кечинмалари чуқур талқин этилган.

Халқ кўшиқларида фаол қўлланган булбул ва гул образлари муҳаббат ҳамда унинг ҳижрони изтироблари ифодасига хизмат қилган⁷ бўлса, Аҳмад Табибийнинг «Табибий даҳри дун андуҳи андоқ ом оламға Ки гул онинг жафосидин не эмин, не амон булбул»⁸ сатрларида анъанавий ишқ мавзуси ижтимоий муаммо билан уйғунлашиб кетган. Бу давр шеърлятида булбулдан ташқари зоғ, қарға, қирғий, бедана, мусича, тўтиқуш, бойўғли, саъва каби қатор образларга мурожаат қилиш орқали ҳам лирик қаҳрамон жамиятдаги муаммоларга фаол муносабат билдирганлигини кўриш мумкин.

Диссертацияда мумтоз ўзбек адабиётининг буюк намояндаси Алишер Навоийнинг «Бўлди шому жонға ул ой ҳажридин қайғу ҳануз...»⁹ ғазали билан Сидқий Хондайлиқийнинг «Ишқида ўлдимки, ваҳ, ул ёр келмайдур ҳануз...»¹⁰ ғазалини қиёсий таҳлил этиш орқали бу икки асардаги муҳаббат билан боғлиқ муаммо талқинидаги уйғунлик ва ўзига хосликлар ёритилган.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур анъаналарининг таъсири XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шоирлари ижодида шеър тилининг халқ тилига яқинлаштириб, соддалаштирганликларида кўзга ташланади. Тадқиқотда Бобурнинг «Чархнинг мен кўрмаган...»¹¹ деб бошланувчи ғазали билан Аваз Ўтар ўғлининг «Мен чекмаган дарду меҳнат...»¹² асари қиёсланиб, ўзаро таъсир, муштарақлик ва ўзига хослик масалалари тадқиқ этилади.

Бобораҳим Машраб ижодига хос оҳангдорлик, ифода равонлиги, фикрнинг чуқур фалсафий ифодаси ҳам ушбу давр ижодкорлари учун таъсир

⁵ Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Тўла асарлар тўплами. Беш томлик. Иккинчи том // Нашрга тайёрловчилар: Эркинов С., Муниров Қ., Эшонхўжаев Ш. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.86.

⁶ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. Икки жилдлик. Биринчи жилд // Тўловчи ва нашрга тайёрловчи: Қосимов Б. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б. 218-219.

⁷ Очиллов Э. Умрбоқий кўшиқлар. – Тошкент: Шарқ, 2002. – Б.208.

⁸ Ўзбек адабиёти. Тўртинчи том. Биринчи китоб // Тўловчи ва нашрга тайёрловчилар: Мажидий Р., Шамсиев П. – Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1960. – Б.163.

⁹ Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1987. – Б. 188.

¹⁰ Сидқий Хондайлиқий. Навбахор // Нашрга тайёрловчилар: Қосимов Б., Жалолов А., Асиллов А. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. – Б.15.

¹¹ Бобур. Танланган асарлар // Нашрга тайёрловчилар: Азимжонова С., Қаюмов А. – Тошкент: Ўзбекистон Фанлар академияси Фан нашриёти, 1958. – Б.56.

¹² Аваз. Девон. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. – Б.77.

манбаи вазифасини бажарди. Масалан, Қорийнинг «Машраб ғазалига мухаммас»¹³ идаги шоир шеърларига мос қофия тизими, фикр ифодалаш услуби, матнда қўлланган сўз ва ибораларнинг ўхшаш, ўзаро уйғун жиҳатлари фикримиз далили бўла олади.

Моҳларойим Нодира ижодига хос бўлган хонликлар ўртасидаги тожу тахт учун курашлардан норозилик, жоҳил амалдорлар, риёкор зоҳидларни қоралаш, даврнинг инсонийликка зид бўлган мудҳиш қоидалари ва ярамас урф-одатларга қарши кураш, адолатпарварлик ҳамда маърифатпарварликни улуғлаш ғоялари Нодимнинг «Тоқим бошимга тушди ситамкор эҳтиёж...»¹⁴, Аҳмад Табибийнинг «Эй кўнгил, сифла қошида қилма арзи эҳтиёж...»¹⁵ шеърлари билан қиёсан таҳлил этилган.

Бобнинг «Ўзбек, турк, татар, озарбайжон шеърлятида давр муаммолари ва истиқлол ғояларининг акс этиши» номли иккинчи фаслида бу давр шеърлятида, аввало, маърифат орқали шахс камолотини таъмин этиш ғояси, сўнг оддий инсон ва унинг турмуш тарзи тасвири етакчилик қилиши ҳақида фикр юритилган. Профессор Қ. Йўлдош: «Адабиёт XIX асрнинг иккинчи ярмидан эътиборан Аллоҳ, одам ва ишқ муносабатларининг анъанавий тадқиқидан маиший турмуш реалликлари тасвирига ўтди... Дастлаб Комил, Муқимий, Завқий, Фурқат, Аваз сингари адиблар ижодида юз кўрсатган бу хусусият жаҳид адабиётининг асосий белгиси бўлди»¹⁶ дея таъкидлайди.

Усмонли турк адабиётининг Зиё Кўкалп, Холид Фаҳрий, Ўрхон Сайфий, Юсуф Зиё, Номик Камол, Тавфиқ Фикрат каби намояндалари ижодидаги янги давр воқелигини кенг акс эттирувчи шеърый шакллар топиш ҳамда лирик соддаликка эришишдаги маҳоратлари XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шоирлари ижодига катта таъсир кўрсатди.

А.Сабирдиновнинг «Турк шеърлятида инсон руҳиятига уйқаш табиат тасвири тасаввуфона фалсафа билан уйғунлашиб кетади»¹⁷ деган фикри Абдулҳақ Ҳомид, Тавфиқ Фикрат, Зиё Тавфиқ ижодида ўз тасдиғини топган. Турк шеърлятида ҳам мазмун, ҳам шакл жиҳатидан янгилик қилган Тавфиқ Фикрат асарларининг Фитрат, Чўлпон, Элбек каби ижодкорларга таъсири мисоллар асосида ўрганилган. Тавфиқ Фикратнинг «Тарихи қадим»и билан Абдурауф Фитратнинг «Шарқ»¹⁸ шеъри қиёсан таҳлил этилган. Тавфиқ Фикрат Улуғ Туркистоннинг «Манглайда ажинлари олти минг йиллик бўлган, боши мозийда, поёни номаълум бўшлиқда сурунган тарих»и ҳақида сўзласа, Абдурауф Фитрат Шарқнинг ўтмишдаги гўзал боғлари, мағрур тоғлари ҳамда кейинчалик маданият деган ғарблик олбостининг кўкрагига ўқ босган» пайтидаги, яъни мустамлака остидаги манзарасини тасвирлаган. Шоир ўтган

¹³ Ўзбек адабиёти. Тўрт томлик. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1960. – Б.370.

¹⁴ Ўзбек адабиёти. Бешинчи том. Иккинчи китоб // Тўпловчи ва нашрга тайёрловчилар: Мажидий Р., Шамсиев П. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти, 1968. – Б.31.

¹⁵ Табибий. Танланган асарлар. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти, 1968. – Б.16.

¹⁶ Йўлдош. Қ. Ёниқ сўз. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б.29.

¹⁷ Сабирдинов А. Ойбекнинг шеърый маҳорати. – Тошкент: Фан, 2005. – Б.35.

¹⁸ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. Беш жилдлик // Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи: Филол. фан. докт., профессор Болтабоев Ҳ. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б.42.

асрнинг 10-йиллари охири – 20-йиллар бошларидаги Туркистоннинг оғир, аянчли ҳолатини шеърий сатрларда акс эттиришга муваффақ бўлган. Хусусан, профессор Б.Каримов шоирнинг «Миррих юлдузига» шеъри таҳлилида «... шу тариха битилган мисралар 20-йиллар муҳитидаги аввалги Фитратнинг руҳиятини кўрсатади»¹⁹, дея қайд этгани ҳолда XX асрнинг бошлари билан 30-йиллардан кейинги Фитрат ижодини яхши фарқлай билиш лозимлигини уқтиради.

Тадқиқотда Номиқ Камол²⁰нинг турк адабиётида Ватан, унга боғлиқ ҳолда миллий бирлик ғояларини улуғлаш фикри билан Абдулла Авлоний асарларидаги муштарак жиҳатлар қиёсий таҳлилга тортилган. Ёки Шиносий XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари туркий эллар ҳолатига назар ташлаб, шундай хулосага келади: «Рума бир овруполи бут верали равнақ ва шон, Рашки иқлими фиранк ўлмалидир Туркистон»²¹. Унинг фикрларига мос тарзда Абдулла Авлонийнинг «Мактаби Гулистони» дарслигидан жой олган «Тоғлардан бир манзара» шеърида ушбу ҳолат сабабини илмсизликда кўради: «Ёвропо маъданларни истаб топура, Афсус, биз фан илмини отғон эмиш»²².

Хуллас, турк шеъриятида тасвирланган инсон ақлга, тафаккурга юз бурган шахс сифатида намоён бўлса, ўзбек шеъриятида юрт озодлиги, миллат тараққиёти учун курашчига айланган фидойи қиёфасида акс этади.

Академик Гафур Ғулом шундай ёзади: «...ўзбек халқи орасида бошқа миллатлар адабиётидан энг кўп тарқалгани, шубҳасиз, татар адабиёти эди... Абдулла Тўқай, Мажид Гафурий, Фотиҳ Амирхон ва Олимжон Иброҳимовларнинг тиллари ўзбек ва қозоқларга жуда яқин эди. Татарча китобларнинг Туркистонда кўп тарқалишининг сабаби ҳам шунда... Бинобарин, кўпгина ўзбек зиёлиларининг уйида татарча роман, ҳикоя ва шеър тўпламлари ҳамда татар тилида чиқарилган газета ва журналлар топиш мумкин эди. Табиийки, ўзбек зиёлиларининг шахсий кутубхоналарида Тўқай асарлари муҳим ўрин тутарди»²³. Дарҳақиқат, татар халқининг оташин шоири Абдулла Тўқай ўз даврининг долзарб масалаларини акс эттирган гўзал шеърияти, ўткир ҳажвий асарлари билан Исҳоқхон Ибрат, Абдулҳамид Чўлпон, Ҳамза Ҳакимзода, Абдулла Авлоний, Муҳаммадшариф Сўфизода сингари ижодкорлар диққатини ўзига тортган. А.Ўрозаев таъкидлаганидек, «Тўқай татар адабиётида... танкидий реализмга асос солди, татар болалар адабиётининг негизини қурди, замонавий татар адабий тилини яратувчиларнинг улуғ намояндаси бўлди. Демакким, Тўқай татарларнинг маданий тараққиётида бутун бир янги даврни бошлаб берган зўр новатор ва маданий арбобдир»²⁴.

¹⁹ Каримов Б. Янгилаш соғинчи. – Тошкент: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси «Адабиёт учкунлари» нашриёти, 2004. – Б. 65.

²⁰ Büyük türk klasikleri. – С. II.– Istanbul: Ötüren – Süğüt, 1992. – S. 263.

²¹ Исмоил Порлатир. Янги турк шеърияти // Жаҳон адабиёти. – 1998 йил, 3-сон. – Б.113.

²² Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2 жилдлик. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.204.

²³ Гафур Ғулом. Мукамал асарлар тўплами. Ўн биринчи том. Адабий-танкидий мақолалар // Нашрга тайёрловилар: Жалолов А., Рўзиматов В.– Тошкент: Фан, 1989. – Б. 350.

²⁴ Ўрозаев А. Абдулла Тўқай // Абдулла Тўқай. Танланган асарлар. – Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1961. – Б. 3- 4.

Ишда Абдулла Тўқайнинг «Ойна бош», «Мақтаниш», «Эшоннинг зори» каби шеърларида ўз даври диндорлар хажвий қиёфаси реалистик талқинини топган. Хива адабий мактаби намояндаси Абдураззоқ Фақирининг «Эшон» радибли ғазалида тасвирини топган ифодалар Тўқай шеърлари билан бирига уйғун экани қиёсий таҳлил этилган. Шунингдек, Абдулла Тўқай шеърларида ҳам, Абдулхамид Чўлпон асарларида ҳам баҳор бева-бечораларга қулайлик келтирувчи, қиш эса ноқулай фасл сифатида тасвирланади. Абдулла Тўқай шеърларида жамиятдаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар тез кунларда рўй беришига ишора қилинса, Чўлпонда унга даъват баралла акс этади. Профессор С.Мамажонов «Хамзани Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Л.Тольстой, М.Горький, Байрон, Гёте, Шиллер, Гейне мактабидан баҳра олиб камол топган Абдулла Тўқай шеърятининг ғоявий-бадий кўлами, сатирасининг ўткир тифи, публицистикасидаги ...оҳанг жалб этди»²⁵ дея эътироф этади. Шунингдек, у «Оқ гул» бўлимига кирган эрлар-қизлар диалоги шаклидаги асарига «татар ҳофизларидан муҳтарам Муҳаммад Камол ал-Муътий ҳазратларининг куйларидан бир шеър ўлуб, тўрт мисраси эр, тўрт мисраси қиз тарафиндин ўқилур», деб ёзиб қўяди. Бу ҳофиз 1912 йилда Тошкент, Қўқон, Наманган шаҳарларида гостролда бўлиб концертлар берган. Унинг репертуаридаги Абдулла Тўқайнинг талайгина қўшиқлари Хамзанинг ушбу қўшиғи билан оҳанги жиҳатидан ўзаро яқин. Бунинг сабаби, Хамза «Муҳаммад Камол ал-Муътий концертларида иштирок этган, у билан мулоқотда бўлган»²⁶. Тадқиқотда Абдулла Тўқайнинг «Иш»²⁷ шеъри билан Абдулла Авлонийнинг «Иккинчи муаллим» дарслигидаги «Боғча»²⁸ шеърида мавзу ва лирик қаҳрамон талқинларидаги уйғунлик таҳлил этилиб, ижодий таъсир масаласи ёритилган.

Диссертацияда озарбайжон адабиётининг улуғ намояндаси Муҳаммад Фузулийнинг «Сайр қил, кўрким, гулистоннинг на обу тоби вор...»²⁹ ғазали билан Хамза Ҳакимзоданинг «Бу кунлар фурқатингда турфа ҳолу изтиробим вор...»³⁰ шеъри қиёсий ўрганилган. Уларнинг бирида шоир ахлоқий муаммога эътибор қаратиб, борлиқ гўзалликларидан баҳра олишга, уни эъзозлашга чақирса, иккинчисиде ишқ муаммоси реалистик талқинини топган.

Профессор Б.Қосимов таъкидлаганидек, «Шеърятимизга уруш мавзусининг кириб келишини қардош татар ва озарбайжон адабиётлари билан қиёслаш масалани равшанроқ тушунишга ёрдам беради. Машхур М.Ғафурий 1914 йилнинг октябрида «Фитрат замони» деган шеър ёзган ва Оллоҳга мурожаат қилиб, уруш даҳшатларидан сўз очган эди... А.Хариснинг «Сўғиш»

²⁵ Мамажонов С. Абдулла Тўқай ва Хамза // Хамза Ҳакимзода ижоди проблемалари. – Тошкент: Фан, 1982. – Б.243.

²⁶ Мамажонов С. Абдулла Тўқай ва Хамза // Хамза Ҳакимзода ижоди проблемалари. – Тошкент: Фан, 1982. – Б.244-245.

²⁷ Абдулла Тўқай. Танланган асарлар. – Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1961. – Б.191.

²⁸ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. Икки жилдлик. Биринчи жилд. – Б.16.

²⁹ Муҳаммад Фузулий. Асарлар. Икки жилдлик. Биринчи жилд. Девон // Озарбайжончадан нашрга тайёрловчи: Холид Расул. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1968. – Б.124.

³⁰ Хамза Ҳакимзода Ниёзий. Тўла асарлар тўплами. Беш томлик. Биринчи том. Девон. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 66.

(1914) шеърида масала жуда кенг қўйилади. Унингча, ёмонлик инсонларнинг қон-қонига сингиб кетган хусусият. Бу инсоният тарихи билан бошланган...»³¹

Машхур озарбайжон шоири Муҳаммад Ҳодийнинг «Инсонларин тарихий фожиалари ёхуд Алвоҳи интибоҳ»³² поэмасида I жаҳон уруши бошланган даврдаги халқлар ўртасидаги таранг вазият, кишиларнинг аҳвол-руҳиятидаги тушкунлик, давлатлар олиб бораётган сиёсатнинг алдамчилиги изчиллик билан ҳаққоний талқинини топгандир. Шоир бадий ифодаларда урушнинг бор даҳшатини, унинг инсоният бошига солган кулфатини маҳорат билан акс эттиради. «Муҳораба натижаси»³³ (1914) номли шеъридаги уруш даҳшати акс этган манзаралар талқинида Абдулла Авлонийнинг Муҳаммад Ҳодийдан ижодий таъсирланганини сезиш мумкин.

Бобнинг «Ўзбек ва рус шеъриятидаги муштараклик ҳамда ўзига хосликлар» деб номланган учинчи фаслида даврнинг долзарб муаммоларини реалистик акс эттиришда, унда фаол муносабатдаги лирик қаҳрамон қиёфасини юз кўрсатишида икки халқ шеърияти ўртасидаги адабий алоқа ва ўзаро таъсир катта бўлганлиги ёритилган.

Рус халқи ҳаёти, илм-фани, маданий янгиликлари, шунингдек, рус адабиёти билан яқиндан танишиш орқали унинг ўзбек, жумладан, Комил Хоразмий, Аваз Ўтар ўғли, Муқимий, Фурқат, Ибрат, Ҳамза, Авлоний, Чўлпон каби намояндалари шеъриятига кўрсатган ижодий таъсири юзага келди. Айниқса, шоир, хаттот, бастакор, мусиқашунос, таржимон, давлат арбоби Комил Хоразмий рус илм-фани, тили ва маданияти билан яқиндан танишлиги боис ижодий таъсирланишнинг ҳосиласи бўлган шеърлар яратди. Диссертацияда Комил Хоразмийнинг «Ики шўх» ғазали таҳлили орқали ўзаро таъсир масаласи тадқиқ этилган.

Аваз Ўтар ўғлининг «Тил»³⁴, Фурқатнинг «Илм хосияти»³⁵ шеърларида тил ўрганмоқнинг, илм-ҳунарнинг жамият тараққиётидаги аҳамияти тараннум этилишида рус маданий ҳаётининг таъсири масалалари ёритиб берилган.

XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеъриятига рус адабиётининг таъсирини Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижоди мисолида ҳам яққол кўриш мумкин. «Ҳамза бадий оламига рус адабиёти Абдулла Тўқай тажрибаси орқали ҳам кириб келган. Ҳамзанинг «Ишчи бобо» ашуласининг мавзуси, ғояси ва шакли ҳам ўзбек поэзияси учун янгилик... Бу шеър ва ундаги машхур мисралар А.Кольцовнинг «Что ты спишь, мужичок?» деган шеърини эслатади»³⁶. Гарчи эрк ва озодлик тўғрисидаги орзуларнинг сароб эканлигини ҳокимият тепасига келган шўролар сиёсати исботлаган бўлса-да, Ҳамза ўз шеърида ғафлат уйқусидаги ишчи бобони уйғонишга ундаш орқали инқилоб

³¹ Қосимов Б. Миллий уйғониш. – Тошкент: Маънавият, 2002. – Б.140-141.

³² Муҳаммад Ҳодий. Ҳаёт садолари // Рауф Парфи. Туркистон руҳи. Сайланма. – Тошкент: Sharq, 2013. – Б.274.

³³ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2 жилдлик. 1-жилд. – Б.223-224.

³⁴ Аваз Ўтар ўғли. Девон. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – Б.180.

³⁵ Фурқат шеъриятдан // Тўпловчи: Холид Расул. – Тошкент: Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг нашриёти, 1980. – Б.70.

³⁶ Мамажонов С. Абдулла Тўқай ва Ҳамза // Ҳамза Ҳакимзода ижоди проблемалари. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.245.

халқнинг турмуш тарзини яхшилайти, унга хуррият ҳади этади, деган фикрни илғари суради. Ушбу ўринда А.Кольцов шеъридаги деҳқонни уйғотмоққа, қаддини кўтариб, ўзини англамоққа ундов Ҳамзанинг ишчи бобони сесканишга, меҳнат қилишга чорловчи сатрларини яратилишига ижодий туртки берган. А.Кольцов шеърида ахлоқий муаммо – дангасалик, ишёқмаслик, беғамлик, лоқайдлик каби иллатларни қоралаш етакчи ўринда туради. Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий эса ушбу шеърдан ижодий туртки олган ҳолда даврнинг долзарб ижтимоий-сиёсий масаласига эътибор қаратган.

Диссертацияда А.Блок, А.С.Пушкин асарларини ўзбек тилига таржима қилган, жамиятдаги долзарб, оғриқли муаммоларни ўз шахсий дардига айлантира олган Абдулҳамид Чўлпон ижодида эрк ва озодлик ғояларининг кенг ўрин олишида рус адабиётининг таъсири ҳам атрофлича таҳлил этилган. Чўлпон 1922 йилда таржима қилинган номаълум рус шоирининг «Одам ва куш», А.С.Пушкиннинг «Банди», «Булбул ва гул» шеърларини ўзбек тилига таржима қилиб, маҳорат сирларини ўрганди. Шоир шўро давлатининг мустамлакага асосланган сиёсатини қораларкан, «Тонг» шеърида 20-йиллар манзарасини ҳаққоний тасвирлашга эришади. Академик Н.Каримов «Чўлпоннинг улуғворлиги шундаки, у XX аср ўзбек адабиётини янги бир поғонага кўтариб, ўзбек адабий тилининг шаклланиши ва раванқ топишига улкан ҳисса қўшибгина қолмасдан, халқда Ватан, Миллат, Истиклол тушунчаларининг теран маъно касб этишига ҳам мислсиз даражада катта таъсир кўрсатди»³⁷, дея таъкидлайди.

«XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърияти бадияти» деб аталган иккинчи бобнинг «**Давр муаммолари тасвирида фикр ва туйғу уйғунлиги**» номли биринчи фаслида туйғу – фикр – ғоя занжирининг асосида лирик образ мавжудлиги ёритилган. Бу давр ўзбек шеъриятида бетакрор ифода ва образлар воситасида, аввало, ҳис-туйғуларга таъсир кўрсатиб, халқнинг тафаккурини турли урф-одат ва диний қарашлар ниқобидаги ярамас иллатлардан тозалашни бош вазифа этиб белгиланганлиги асосланган. Бу давр шеърияти халқнинг жаҳолат ботқоғидан халос этиб, мустақиллик, эрк ва озодлик учун кураш йўлига олиб чиқмоқни мақсад қилди. Айниқса, таълимни ислоҳ этиш, хорижий ўқитиш тизимидан илғор жиҳатларни Туркистонга олиб кириш, ўша даврнинг долзарб, кечиктириб бўлмас масалаларидан эди.

Чор Россияси мустамлакаси оқибатида Туркистонда юзага келган маориф тизимидаги оғир ҳолат шўролар даврига келиб ҳам ўзгармади. Вадуд Маҳмуд ёзади: «...бутун Туркистонимизда бармоқ билан кўсатилирлук бир мактабимиз йўқдур; бизда тарбия ишларимиз шундай муҳим экан, билим юртларимиз хароб; бизда ўқуғон кишилар қанча бўлмаса, факультетларимиз шунча бузук. Ҳозир биз тартиблик суратда ўқитувчи чиқара олатурғон бир илмий муассасага эга эмасмиз»³⁸. Ана шу тариқа маърифатнинг ўчоғи мактаб эканини англаган зиёлилар ёшларнинг унга бўлган муҳаббатини уйғотишни мақсад қилдилар.

³⁷ Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Тошкент: O'zbekiston, 2008. – Б.189.

³⁸ Вадуд Маҳмуд. Танланган асарлар // Нашрга тайёрловчи, сўзбоши, луғат ва изоҳлар муаллифи филол. фан. докт... Каримов Б. – Тошкент: Маънавият, 2007. – Б.115.

Ушбу ўринда профессор Й.Солижоновнинг «Бу давр адабиёти маърифатни тарғиб қила бошлади, маърифат эса истиқлол ғояларини кўтариб чиқди»,³⁹ деган фикри характерлидир.

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг «Енгил адабиёт»⁴⁰ дарслигидаги олтинчи, еттинчи, саккизинчи, тўққизинчи, ўнинчи, ўн биринчи, ўн иккинчи, ўн учинчи дарслар мактаб таърифига бағишланган. Уларда мактаб «диннинг чироғи», «миллат атоси», «миллат йўлдоши», «миллат жони» сифатида таърифланади. Абдулла Авлонийнинг «Адабиёт ёхуд Миллий шеърлар» мажмуаси иккинчи жузъига кирган «Илм»⁴¹ шеърида эса илмга интиломқни даврнинг ўзи талаб этаётганини нозик туйғулар сингдирилган сатрларда ифодаланган. Абдулла Авлоний шеърларининг таъсирчанлиги, аввало, фикр ва туйғулар ҳаётлигида, воқеликнинг ҳаққонийлигида кўринади. Бундан ташқари, Хива адабий мактаби вакили Абдуразоқ Фақирий миллат бошига келган бу балоларни нафақат чор Россиясининг мустамлака сиёсати, балки маҳаллий амалдорларнинг халққа қилаётган зулмида кўради.

Шоирнинг

Эй сипоҳи феълибад, коринг мудом озор эрур,

Чорасиз, бечора халқ сиз наҳсдин безор эрур

каби мисраларида асли эл кўриқчиси бўлган сипоҳиларнинг ўзлари халқ бошига офат эканликлари, уларнинг зулмидан кишиларнинг тунлари озор топишлари танқид остига олинган. Ёки ушбу адабий мактабнинг яна бир вакили Муҳаммад Юсуф Муҳаммад Ёқуб ўғли Чокарнинг қуйидаги ғазалида ҳам миллатнинг оғир аҳволига жоҳил, нодон кишилар сабаб бўлганига ишора қилинган:

Жоҳилу нодонлар ўрнидур таайюш маснади,

Бўлди доноларни жойи ғами била зеру туроб.

Чора бечора тилоса, пора сипоҳи тилар,

Мулла бир ёндин ижорасин сўраб бергай азоб⁴².

Мазкур мисралар орқали шоир Туркистонда илдиз отган иллатларни донолар ғамда, бечораларга чора йўқлигини, сипоҳи порахўрлигини, мулла эса ижарага жой тополмай азобда эканини фош этар экан, даврнинг оғриқли ижтимоий муаммоларига эътибор қаратган.

Бобнинг иккинчи фасли «Тасвирийликнинг аҳамияти» деб номланган бўлиб, унда чор Россиясининг мустамлакачилик сиёсати, баъзи амалдорларнинг халққа қилган зулмлари, кейинчалик ҳокимият тепасига келган шўро ҳукуматининг ёлғон ваъдалари даврнинг сиёсий муаммоларини келтириб чиқаргани ва улар ифодасида тасвирийликнинг ўрни ҳамда аҳамияти тадқиқ этилган. Сидқий Хондайлиқий «Табий ҳақиқат» шеърида «ҳукумат била ҳар ким ўйнаса гўёки бош ўйнаши, ҳукумат бир ёнар ўт экани ва исёнчини куйдириши, ҳукумат бир темир кўрғон бўлиб, катта дасторлар кураш ўйнаши»

³⁹ Солижонов Й. Зулматдан нур қидирганлар. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б.3.

⁴⁰ Ниёзий Х.Х. Тўла асарлар тўплами. Беш томлик. Иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 321-322.

⁴¹ Авоний А. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.98.

⁴² Ўзбек адабиёти. Бешинчи том. Иккинчи китоб. – Б.271.

ҳақида сўзлайди. 1925 йил 15 сентябрь куни ёзилган мазкур шеър пролетар диктатураси ўрнатилган, Сталиннинг қатағон сиёсати оёққа тураётган даврга айбнома сифатида жаранглайди. Лирик қаҳрамонининг фикрлари нечоғлик тўғри эканини XX асрнинг 20-ва 30-йиллари сўнгидаги юзлаб зиёлиларнинг қатлиом қилиниши исботлади.

Сидқий Хондайлиқий «Муҳораба дафъи учун муножот» мухаммасида биринчи жаҳон урушининг Туркистон халқлари ҳаётидаги оғир оқибатларини изчиллик билан бандма-банд тасвирлашга эришади. Шоирнинг мазкур шеърий картинасида унинг рассом сифатидаги истеъдоди ҳам юз кўрсатаётгандек бўлади. Ёки Абдулла Авлонийнинг «Муҳораба натижаси» шеърида ҳам изчил тасвирийлик орқали 1914 йилда бошланган биринчи жаҳон уруши оловининг алангаланиш сабаблари ифодаланади. Абдулла Авлоний Сидқий Хондайлиқийдан фарқли равишда уруш келтириб чиқарган оқибатларни эмас, балки унинг сабабларини қаламга олади.

Шоир «Замон аҳволиндин»⁴³ деб номланган шеърида XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларидаги Туркистоннинг ғафлат уйқусидаги оғир ҳолатини ёритишни мақсад қилган. Шеърда мустамлака Туркистондаги, узокни кўра олмайдиган амалдорлар бошқарувидаги, жаҳолат исканжасидаги халқнинг оғир аҳволи тасвирланади.

Ижодкор Туркистоннинг ночор манзараларини изчил тасвирларкан, шеърнинг сўнги бандларида ўлканинг илму маърифатдан йироқ, аянчли ҳолатини акс эттириб, тараққиётидаги ўзга мамлакатларнинг илғор жиҳатлари билан қиёслайди. Ёки Абдулҳамид Мажидийнинг «Нотавон қизил чойхоналар» шеърида шўро даврида ташкил этилган маданият маскани - «қизил чойхона»нинг XX асрнинг 20-йилларидаги аянчли ҳолати тасвирига эътибор қаратилади. 1927 йилда ёзилган мазкур шеърда биз халқни тараққиётга олиб чиқамиз, деб бонг ураётган, ўзларини Туркистон халқларидан кўра илғор, маданиятли, маърифатли, «бахт маёғи» ҳисобловчи большевикларнинг ўлкани жаҳолат ботқоғига янада ботираётганликлари кескин фош этилади.

Бобнинг «**Шеъриятда халқчиллик ва миллий ифода**» деб номланган учинчи фаслида бу давр шеъриятида баландпарвоз, дабдабали ифодалардан ҳоли, халқнинг турмуш тарзи, унинг ҳаётини ҳаққоний акс эттирувчи, омма тилига яқин услуб устуворлик қилиши таҳлил қилинган.

Маълумки, Аваз Ўтар ўғлининг «Халқ»⁴⁴ номли ғазалида Туркистоннинг мустамлака ҳамда маҳаллий амалдорлар зулми остидаги оғир ҳолати тасвирланади. Шоир жаҳон мулкида Туркистон халқидек ожизу бечора, зулм тиғи бирла бағри юз минг пора бўлган топилмаслигидан изтироб чекади. У «Топар эркан қачон...» номли ғазалида эса «олам аҳлидан қолмай юриш» учун нималар қилиш зарурлиги ҳақида фикр юритади.

Комил Хоразмийнинг «Ютубон бу замонда...»⁴⁵ деб бошланувчи ғазалида эса фузалоларнинг давр исканжасидаги оғир турмуш тарзи ўзининг реалистик талқинига эга. Бир томонда «қадим-жадид» можаролари, иккинчи томонда чор

⁴³ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2 жилдлик. I жилд. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.106.

⁴⁴ Ўзбек адабиёти. Тўрт томлик. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1960. – Б.229.

⁴⁵ Ўзбек шеърияти антологияси. Беш томлик. Учинчи том. – Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1961. – Б.267.

мустамлакачиларининг шовинистик сиёсати, маҳаллий амалдорларнинг гафлатга ботган ҳолати эл-юрт истиқболи учун қайғурувчи фидойи зиёлиларни ночор аҳволга солдики, Комил Хоразмий ушбу манзарани теран англаган ҳолда акс эттиради. Туркистонда фузало кимгадир фойда келтирса, зиён кўришини, жоҳилларга мулозимлик қилиб емакка нон тополмаганлигини тасвирларкан, ушбу манзара одатий ҳодисага айланганидан қайғуга ботади.

Туркистонда тобора илдиз отиб бораётган дабдабазлик, тўй-ҳашамларга берилиш, «мен сендан қоламанми» қабилидаги ортиқча исрофгарчиликларга ружу қўйиш ўтган аср бошлари зиёлиларини, теран фикрловчи илм аҳлларини бефарқ қолдирмади. Бундай иллатлар танқиди шеърятнинг асосий мавзуларидан бўлди. Абдулла Қодирий XX асрнинг 10-йиллари маҳсули бўлган «Тўй» номли шеърида халқ орасида тўй бериш «жавлон қилганлиги», «оқчаси йўқни тўй ҳайрон этган»лигини ифодаларкан, шоир ушбу воқелик манзараларини янада чуқурроқ акс эттира боради. Халқ орасида одатга айланаётган, ўртаҳолларни вайрон қилиб, қашшоқларнинг аҳволини оғирлаштираётган тўйнинг оқибатлари ҳақида огоҳлантирган шоир исрофгарчилик диний урф-одатларга ҳам ҳилофлигини уқтиради. Профессор Б.Қосимов таъкидлаганидек: «Ҳаққонийлик асар мазмунининг ёки образ моҳиятининг салмоқдорлиги, бошқача айтганда, концептуаллиги орқали белгиланади. Бинобарин, ҳаққонийлик бадиий асар ёки образнинг миллийлиги, халқчиллиги умуминсоний қадриятлар маҳаллий шарт-шароитга оид тафсилларни ўз ўрнида табиий қўллаш даражаси билан боғланади»⁴⁶. А.Қодирий ҳам «Тўй» шеърида бадиий асарнинг халқчил бўлиши тамойилларига тўла риоя қилган ҳолда содда ифодаларда даврнинг ёмон одатлар исканжасидаги манзарасини чизади. У мазкур шеърида ортиқча исрофга берилган шахслар фожиасини ёритган бўлса, Муҳаммад Аминхўжа Муқимий эса «Тўй» номли ҳажвий асарида Иқонда тўй қилган бир гумаштанинг ортиқча хасислигини кулгили тарзда кўз олдимизда намоён этади.

Дилафкорнинг «Ҳануз»⁴⁷ радибли шеърида ҳам Туркистонда илдиз отган жаҳолат, тараққиётдан ва илму маърифатдан йироқлик, танбаллик, вақтни беҳуда созуриш иллатлари равон тил, халқчил ифодаларда ёритилади. Ёки Каримбек Камийнинг «Ҳар кишида илму санъат...»⁴⁸ деб бошланувчи китъаси ҳар бир шахснинг ўз такомил учун қайғурмоғи тўғрисида бўлиб, ундаги меҳнатнинг инсон турмуш тарзини яхшилашдаги ўзига хос ўрнининг таъкидланиши шеърнинг халқчиллиги ва миллий ифода бўёғини таъминлайди.

Диссертацияда «Туркистон вилояти газети»нинг 1903 йил 31 январь, 4-сонидан эълон қилинган «Андижоннинг вақт хайрат афзо хусусида тошкентлик шоир Камийнинг махсус услубда айткон ашъори» (انديجان نينگ وقت) (حیرت افزا خصوصیہ تاشکندلیک شاعر کمی نینگ مخصوص أسلوبدا ایتکان اشعارى) эски ўзбек ёзувидан кирилчага ўгирилган табдили ўрин олган. Шеър тўққиз банд

⁴⁶ Саримсоқов Б.И. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент, 2004. – Б.98.

⁴⁷ Ўзбек адабиёти. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1960. – Б. 309-310.

⁴⁸ Каримбек Камий. Дилни обод айлангиз... Танланган асарлар // Тўпловчи, нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи: Олим Олтинбек. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.121.

эллик олти мисрадан иборат. Хар бир банд сўнгида лирик қаҳрамоннинг кун ора вақти-вақти билан ер силкиниши тўхтамаётганидан паноҳ тилаб Яратганга қилган илтижолари нақорат кўринишида ифодаланган.

Шеърда

الامان بو ذ لذ له آفاتين مينگ الامان
سقله اوز لطفنگ بيلان اى خالق كون و مكان⁴⁹

Ал-амон, бу зилзила офотидин минг ал-амон,
Сақла ўз лутфинг била, эй Холиқи кавну макон

сатрлари такрорланиб туради. Шоир мазкур шеър орқали табиий офат натижасида юзага келган давр муаммосига эътиборини қаратади. Бу, аввало, лирик қаҳрамоннинг ўз дунёқарашидан келиб чиққан ҳолда Тангрининг хайр-саховатни, инсоний фазилатларни унутганларга жазоси сифатида талқин қилганида кўринади.

Учинчи боб «Давр шеърятининг шаклий хусусиятлари» деб номланган. Бобнинг «Шеърый вазнларда лирик қаҳрамон ва давр муаммолари талқини» номли биринчи фаслида ўша давр шеърятини Туркистон ҳаётига кириб келаётган илғор фан-техника янгиликларини тарғиб этиш вазифалари турганлиги баён этилган. Айрим ижодкорлар бу вазифани амалга ошириш учун янги шакллар танлаганликлари, лекин бошқа бир қатор ижодкорлар анъанавий аруз вазнидан самарали фойдаланишга интиланлари кўзга ташланади. Улар арузнинг мазмунан янгиланган турли жанрлари ва вазнларидаги шеърларида даврнинг ҳаққоний ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий манзараларини поэтик талқин этдилар. Жумладан, Каримбек Камий аруз вазнининг «ҳазажи мусаддаси маҳзуф» вазнида ёзган «Яхши»⁵⁰ радифли ғазалида бу ҳолатни кўрамиз. Шоир барча даврлар учун муштарак бўлган жиҳатлар: сўзлашиш маданияти, қариндош-уруғчилик муносабатлари, бойлик ва ундан фойдаланиш, ишқ-муҳаббат масаласида яхши ва ёмонни қиёслаш орқали ўз даври кишиларига хос бўлган нуқсон ҳамда камчиликларни танқид қилади.

Шеърда бировлар ҳақида кўз олайтириш, диний эътиқод борасидаги айрим нуқсонлар, ҳаётни фақат кайфу сафодан иборат деб билиш, хўжақўрсинга қилинаётган тақводорлик каби иллатлар аёвсиз фош этилади. Шоирнинг «Гимназия хусусида»⁵¹ манзумаси «ҳазажи мусаддаси маҳзуф» вазнида ёзилган бўлиб, халқчил ифодаси билан ажралиб туради.

«Темир йўл хусусида» шеърини «Бас эмди ўзгача бўлди замона, Агар шарҳ айласам келмас баёна...»⁵² деб ёзаркан, шоир гўё чор Россияси Туркистонга олиб келган темир йўлнинг афзалликларини мадҳ этаётгандек бўлади. Жамият ҳаётидаги муҳим янгиликлардан бири саналган темир йўлнинг кишилар оғирини енгил қилишдаги афзалликларини мадҳ этиш орқали халқни жаҳолат уйқусидан уйғотишни ҳам мақсад қилган. Аслида Каримбек Камий ўз

⁴⁹ Туркистанская туземная газета. -تركستان ولايتىنىڭ گزىتى. 1903. -№ 4. 31 января 1903 года.

⁵⁰ Каримбек Камий. Дилни обод айлангиз... Танланган асарлар. – Б. 106.

⁵¹ Каримбек Камий. Дилни обод айлангиз... Танланган асарлар. – Б.111-113.

⁵² Каримбек Камий. Дилни обод айлангиз... Танланган асарлар. – Б.114.

даврининг илғор фикрловчи кишиларидан бири сифатида мустамлакачиларнинг Туркистонга темир йўл олиб келишларидан асл мақсадлари нима эканлигини яхши англаган.

Адабиётшунос О.Тулабоевнинг «Камийнинг ижтимоий шеърияти у яшаган замоннинг умумий кўриниши ва замондошлари аҳволи ҳақида муайян тасаввурга эга бўлишга ёрдам беради. Шоир бунинг учун тўрт усулдан фойдаланган. Булар: 1) чархдан шикоят тарзида; 2) баъзи ижтимоий-сиёсий воқеаларга муносабат кўринишида; 3) замондаги ижтимоий тоифалар образи воситасида; 4) ҳасби ҳол шаклида»⁵³ деган фикрлари характерлидир. Диссертацияда шоирнинг «Ҳар кишида илму санъат бордур...»⁵⁴ қитъаси ҳам арузнинг туркий шеъриятда кенг қўлланган «рамали мусаддаси мақсур» (– V – – / – V – – / – V ~ фоилотун фоилотун фоилон) вазнида битилганлиги таҳлил қилинган.

Н.Афоқова жадид шеъриятини, жумладан, ғазалларини мазмун-мундарижасига кўра уч катта гуруҳга: а) ишқий ғазаллар; б) маърифий ғазаллар; в) ижтимоий ғазалларга ажратгани ҳолда Сидқий Хондайлиқий ғазалларида мантиқий изчиллик, далиллаш, миллий руҳ устувор эканини тўғри таъкидлайди⁵⁵. Р.Жавҳарова эса «Сирожиддин Сидқий ... қайси жанр ёки мавзуга қўл урмасин, ўз вазни ва услубига эга бўлишга эришди,»⁵⁶ деб ёзади. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеъриятида Туркистонга чор Россияси босқини билан бирга кириб келган фан-техника янгиликлари тарғиби алоҳида ўрин тутди. Масалан, Исҳоқхон Ибрат «Тарихи т(а)рактур», «Газет хусусида», «Тарихи чопхона» шеърлари лирик қаҳрамони ўзининг ушбу янгиликлардан олган таассуротларини арузнинг бир қадар енгил, ўйноқи вазнларида ёзган. Унинг аруздаги «ражази мусаммани махбул»⁵⁷ (- -V- / V - - / - - V - / V - - мустафъилун / фаулун / мустафъилун / фаулун) вазнида ёзилган «Тарихи т(а)рактур» ғазали ана шундай асарлар сирасига киради.

Бобнинг «**Лирик қаҳрамон туйғулари ифодасида банд тизимларининг аҳамияти**» деб номланган иккинчи фаслида XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеъриятининг хилма-хил банд тизимларига бойлиги, аввало, Шарқ мумтоз шеъриятига хос жанрлар хилма-хиллиги билан боғлиқ бўлса, иккинчи сабаб, бармоқ ва сарбаст вазнидаги шеърларнинг баъзан соф, баъзан қоришиқ ҳолда қўлланила бошлаганида эканлиги илмий жиҳатдан асосланган.

Адабиётшунос М.Тожибоева Ажзий, Ибрат, Авлоний, Хондайлиқий, Сўфизода ижодиётида мусаммат жанри мустаҳкам ўрин олганлигини таъкидлаб ёзади: «Ҳар бир жадид шоири мумтоз мусамматнинг шакл ва услубий жиҳатларини сақлаган ҳолда жанрда ўз ғоя ва мақсадларини ифодалаш учун фойдаланди»⁵⁸. Шунингдек, шеъриятнинг бандлари учлик ва тўртликдан

⁵³ Тулабоев О. Каримбек Камийнинг ҳаёт ва ижод йўли: Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент: 2010. – Б.21.

⁵⁴ Ўзбек адабиёти. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Б.354.

⁵⁵ Афоқова Н. Жадид ғазалиёти. – Тошкент: Фан, 2005. – Б.13.

⁵⁶ Жавҳарова Р. Сидқий Хондайлиқий адабий мероси: Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент: 1996. – Б.80.

⁵⁷ Аъзам Абдулло. Аруз. Навоий ва Бобур сабоқлари. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти.–2006. – Б.80.

⁵⁸ Тожибоева М. Жадид адиблари ижодида мумтоз адабиёт анъаналри. – Тошкент, 2017. – Б. 80.

иборат кичик жанрларидан лирик қаҳрамоннинг нозик ҳис-туйғулари ифодаси учун фойдаланиш қулай экани исботланган.

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг «Садои Туркистон» газетасининг 1914 йилги 18 июнь сонидан босилган «Шеър мансур»⁵⁹ и уқлик асосидаги сатрлардан иборат бўлиб, ўзбек адабиётидаги сочма шеърнинг дастлабки намунасидир. Шеърнинг лирик қаҳрамони жамиятдаги долзарб муаммо – ўз маишатидан ўзгани билмайдиган Туркистоннинг баъзи амалдор қатламлари турмуш тарзида одат тусига кирган улоқвозлик, жаҳолат, таъмагирлик, хасислик каби иллатлар аёвсиз фош этилади. «Тўқмоқ синди бошларда»⁶⁰ шеъри эса мумтоз адабиётга хос мураббаъ шаклида, аммо бармоқ вазнида ёзилган. Шеър лирик қаҳрамони бандма-банд илм-маърифатнинг инсон такомилидаги, жамият тараққиётидаги аҳамиятини изчиллик билан ёрита боради. Шеър қоришиқ вазнда битилган.

Хива адабий мактаби намояндаларидан бири Аҳмад Табибий ижодида мухаммаслар алоҳида ўрин тутади. У Навоий, Лутфий, Фузулий, Мунис, Огахий, Комил, Аваз Ўтар ғазалларига мухаммаслар боғлаган. Ушбу мухаммасларнинг барчаси ишқ-муҳаббат мавзусига бағишланган бўлиб, даврнинг долзарб ижтимоий муаммолари тасвири билан уйғунлашиб кетган. Масалан, унинг «Фузулий ғазалига мухаммас»ида XIX асрнинг охири – XX аср бошларида авж олган «қадим» ва «жадид» можароларга ўзига хос муносабат ҳам билдираётгандек бўлади. Ёки Исҳоқхон Ибротнинг «Қарз»⁶¹ номли мусаддасида Фарғонанинг XX асрнинг 10-йилларидаги оғир аҳволи қаламга олинган. Мусаддас ўн беш банд – тўқсон мисрадан иборат. Шоир 1914 йилги Туркистон манзараларини чизар экан, мустамлака сиёсати натижасида Фарғонадаги оғир ҳолатни тасвирлаган.

Бу давр шоирлари ижодида ишқ мавзуси ижтимоий масалалар билан қоришиқ ҳолда ёритилади. Аҳмад Табибийнинг «Буки бўлмиш қисматини...»⁶² мусаммани бунга мисол бўлади. Мулла Абдушукур ўғли Юсуф Сарёмийнинг «Мани, ғам, мунча ҳам таклифи...»⁶³ деб бошланувчи таркиббандида мажозий ишқ билан илоҳий ишқ ўзига хос уйғунлигини, тасаввуфна фалсафа талқини бандлар давомида изчил ёритилганлигини кўриш мумкин.

Бобнинг «**Қофиянинг маъно ҳамда оҳангларга таъсири**» деб номланган учинчи фаслида ўзбек мумтоз поэтикасида қофия алоҳида илмни ташкил этиши, шеър мазмуни ва тузилишида муҳим ўрин тутиши ёритилган.

Қофия шеърдаги хушоҳангликни, таъсирчанликни, мазмундорликни таъминлайди. Қофиядош сўзлар нафақат сатрлар ва бандларнинг, балки кўпинча шеърнинг фикр ядроси ҳамда ғоявий асосини ҳам ўзида мужассам этади. Қофияланувчи сўздаги равийдан кейин ҳеч қандай бошқа элемент бўлмаса, «қофияи мужаррад», яъни ялонғоч қофия дейилади. Бундай қофия тури Муҳаммад Юсуф Маҳдум Рожий ижодида ҳам учрайди. Профессор

⁵⁹ Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Тўла асарлар тўплами. Беш томлик. Иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 107.

⁶⁰ Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Тўла асарлар тўплами. Беш томлик. Иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 252.

⁶¹ Исҳоқхон тўра Иброт. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2005. – Б. 67.

⁶² Ўзбек адабиёти. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Б.195.

⁶³ Ўзбек адабиёти. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Б.195.

Б.Каримов ўз даврининг илғор шоирларидан бўлган бу ижодкор ҳақида: «Миллат маърифати йўлида жон куйдирган шахслардан бири Фахриддин Рожий эди. Рожий исми 1910-20-йиллар матбуотида тез-тез учраб туради; самарқандлик жадид муаллимлари қаторида ҳурмат билан тилга олинади. Рожий ўз даврида нуфузли бир зиёли бўлгани аниқ. Шўро ҳукумати эса айнан ана шундай кимсаларни ўзи учун хавfli ҳисоблаган»,⁶⁴ дея эътироф этади. У куйидаги ғазалида даврнинг долзарб масаласини ёритишда қофияи мужарраддан фойдаланган:

Шаҳоншоҳеки қилмас эрса ройиж нақди эҳсонин,
Қазо саррофи онинг давлати нақдин ривож этмас.

Кел эй, Рожий, ғанимат тут қаноат кунжи оромин,
Эр ўғлон, ҳар киши олдида арзи эҳтиёж этмас⁶⁵.

Юқоридаги сатрларда «ривож – эҳтиёж» қофиядош сўзларидаги «ж» ҳарфи равий бўлиб, ундан сўнг ҳеч қандай элемент йўқ.

Шеърнинг лирик қаҳрамони «қаноат кунжи» ором келтиришини, «ҳар киши олдида арзи эҳтиёж этмас»лик эр ўғлон учун хос сифат эканини таъкидларкан, бу ўткинчи дунё – «фано хокистарин»да маскан тутган фақр «жаҳонда шоҳлиғ» истаб «орзуйи тахти тож» этмаслиги тўғри эканини уқтиради.

Муҳаммадқул Муҳаммадрасул ўғли Муҳаййирнинг «Эй таоми зулмату...» ғазалидаги

Эй таоми зулмату бошида ўт қилғон ватан,
Мен каби қилдинг нечук ўзингга куймоқликни фан⁶⁶

сатрларида «ватан-фан» қофиясидаги «н» товуши равий бўлса, ундан олдинги чўзиқ унли «а» ридфдир. Демак, ушбу ўринда қофияи мураддаф қўлланган. Шоир ХХ асрнинг 10-йиллари охири ва 20-йиллари долғали воқеликларини ўзига хос тарзда «таоми зулмату бошида ўт қилғон ватан» тасвирини чизар экан, риторик сўроқ воситасида кулга айланаётган ватан ҳолатидан ўз кўнглига тушган изтироб оловини ҳам ифодалашга эришади. Ушбу сатрларда қофиядош сўзлар фикр асосини ташкил этиб, уларни боғловчи кўприк вазифасини ўтайди.

Бу давр шоирларидан яна бири Отаниёз Охун-Ниёзийнинг тасаввуфона ғоя сингдирилган «Маю майхонадин мен нотавонни...»⁶⁷ ғазалида таъсисли қофия, яъни қофияи муассаса қўлланган. Ундаги «зоҳид-жоҳид-оид-оқид» қофияларидаги «о» таъсис саналади.

Равийдан кейин келувчи ҳаракатсиз ундош ёки чўзиқ унли васл, васлли қофия эса қофияи мувассала асосида шаклланган. Сидқий Хондайлиқийнинг «Ҳижронинга мен бўлиб қарибо...»⁶⁸ шеърда қофияи мувассала қўлланган. Шеърдаги «қарибо-насибо-табибо-андалибо-наҳибо-нажибо-бешикибо-роғибо-

⁶⁴ Каримов Б. Янгиланиш соғинчи. – Тошкент: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси «Адабиёт жамғармаси» нашриёти, 2004. – Б. 76-77.

⁶⁵ Ўзбек адабиёти. Бешинчи том. Иккинчи китоб. – Тошкент: Ғ.Фуллом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти, 1968. – Б.96.

⁶⁶ Дехконов А. Муҳаййирнинг ҳаёти ва ижоди: Филол. фан . номз... дисс. – Тошкент, 2007. –Б. 14.

⁶⁷ Ўзбек адабиёти. Бешинчи том. Иккинчи китоб. – Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1968. – Б.61.

⁶⁸ Сидқий Хондайлиқий. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.37-38.

атибо-матибо» қофиядош сўзлари таркибидаги «б» равий, «о» васлдир. Васл, яъни «о» товушига хос бўлган изтироб, ҳайратни ифодаловчи оҳангдорлик ҳам лирик қаҳрамон туйғуларини, ҳам ёр гўзаллигидан туғилган ҳайрат-кечинмаларини тасвирлашга хизмат қилган. Ёки хуружли қофия иштирокидаги Сидқий Хондайлиқийнинг «Билинг, эй илм эли, биз дини ислом...»⁶⁹ шеърида даврнинг долзарб масаласи – илм аҳли, уламолар орасида одат тусига кираётган хушомадгўйлик, ўзгалар ҳақидан қўрқмаслик, диний амалларга амал қилмаслик, иккиюзламачилик, порахўрлик каби иллатлар танқид остига олинади. Шоир XX аср бошларидаги илм аҳли орасида авж олган аянчли ҳолатларни чизишда «офатмиз-кулфатмиз-бедиёнатмиз-хиёнатмиз-беҳамиятмиз» қофиядош сўзларидан жуда ўринли фойдаланган. Шеър қофияларидаги «т» равий, «м» васл, «з» эса хуруждир. Ёки Сидқий Хондайлиқий Хислат ғазалига боғлаган мухаммасида⁷⁰ мазидли қофия – хуруждан кейин келувчи ҳаракатсиз ундош ёки чўзиқ унли асосидаги қофияланиш орқали муҳаббат кечинмаларини таъсирли ифодалашга эришган.

Маълумки, «...равийдан кейинги элементларни ҳамма вақт сўз ўзгартирувчи ёки форма ясовчи қўшимчалардан қидириш керак»⁷¹. Убайдулла Солиҳ ўғли Завқийнинг даврнинг оғир муаммоси – очарчилик тасвирланган «Қаҳатлик» номли шеърида ишлатилган қофиядош сўзлар ҳам ана шу жиҳатдан характерлидир. Шеърда «Фарғонамизда-вайронамизда» қофияларидаги «а»-равий, «м»-васл, «з»-хуруж, «д»-мазид, «а»-ноирадир. Шеърдаги қофиядош сўзлар орқали Фарғонани вайронага айлантирган даврнинг оғриқли муаммолари – бир томонда чор Россиясининг мустамлакачилик сиёсати, иккинчи ёқда маҳаллий амалдорларнинг зулмидан эзилган халқнинг оғир аҳволи, учинчи ёқда эса охири кўринмай давом этаётган биринчи жаҳон уруши мустамлакадаги Туркистон халқларининг тинка-мадорини қуритганлиги изчил ёритиб берилади. Худди шундай қофияланиш намунаси Аваз Ўтар ўғлининг «Сўрмади ҳолим ё раб, ошнолардин...» ғазали учун ҳам хос. Диссертацияда шеърдаги «ошнолардин-бевафолардин-балолардин-гадолардин - бенаволардин» қофияларидаги «о»-равий, «л»-васл, «р»-хуруж, «д»-мазид, «н»-ноира эканлиги назарий жиҳатдан асосланган.

ХУЛОСА

1. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърияти халқнинг эрк ва озодлик тўғрисидаги асрий орзу-интилишларини ифодалашни, шу орқали ўзбек халқ оғзаки ижоди ва мумтоз адабиётдаги ушбу мавзу билан боғлиқ анъаналарини ўзига хос тарзда давом эттиришни мақсад қилди. Ушбу шеъриятга фикрнинг халқчил, содда талқинларида халқ қўшиқларига хос ифода йўсини, давр муаммоларининг таъсирчан ифодасида мумтоз адабиётга хос чуқур фалсафий фикр ҳамда тасвирий ифодалардан самарали фойдалана билиш таъсир манбаи вазифасини ўтади.

⁶⁹ Сидқий Хондайлиқий. Танланган асарлар. – Б.117.

⁷⁰ Сидқий Хондайлиқий. Танланган асарлар. – Б.97.

⁷¹ Хотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча - ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – Б.263.

2. Усмонли турк адабиётининг «Танзимат», «Адабиёти жадида» деб аталган даври шоирлари ижодидаги миллат тақдири, унинг порлоқ ўтмишини ўтган аср бошларидаги оғир ҳолатига қиёслаш, Ғарб давлатларининг босқинчилик сиёсатини қоралаш ғоялари XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърляти учун таъсир манбаи бўлди. Бу давр шеърляти лирик қаҳрамони миллат ва Ватан тақдири учун қайғурувчи шахс сифатида намоён бўлиб, миллатдошларига ўрнак бўларлик фазилатларини намоён этади. Қолаверса, Ўрхон Сайфий, Номиқ Камол, Тавфиқ Фикрат каби намояндалар ижодида бадиий тажриба, ижтимоий-адабий жараён материали асосида шеърлий шакллар кенгайтирилган ва бойитилганлиги кузатилади.

3. Даврнинг долзарб муаммоларини ҳал этмоқ учун, аввало, уни ёт иллатлар ва қусурлардан тозалаш кераклигини англаган шоирлар ижодида ўткир ҳажвнинг юзага келишида татар адабиётидаги ўлмас мавзулардан муҳаббатнинг равон, содда, халқона ифодаси ҳамда XX аср бошлари ижтимоий-сиёсий воқелиги – уруш мавзуси талқинида озарбайжон адабиёти билан муштарак ҳолдаги ижодий таъсирни кўрамит.

4. Ўзбек шоирлари ижодида жамиятдаги оғриқли масалаларига фаол муносабатнинг шаклланишида эрк, озодлик, хуррият мавзуси, янги образларнинг ўрин олишида эса маърифатни улуғлаш, жаҳолатни қоралаш, илм-фан ютуқларини тараннум этишида рус адабиётининг таъсири катта бўлди.

5. Фикр ва туйғулар уйғунлиги даврнинг долзарб масаласи бўлган маърифатга тарғиб, жаҳолатни қоралаш, илмнинг миллат тараққиётидаги муҳим ўрнини ёритишда катта аҳамият касб этди. Бу даврда «фикрий мазмун ила боғланмаган ҳис йўқ»лигини англаган ҳолда яратилган асарларда даврнинг муҳим масалаларини ёритишда таъсирчан услуб юзага келди.

6. Даврнинг ижтимоий-сиёсий воқелигини изчил тасвирлай билиш, жамиятнинг иллату нуқсонлари танқиди асосида яхлит картина яратиш услуби ушбу давр шеърляти учун хосдир. Бу эса давр муаммоларига асосий диққатнинг қаратилишига, иллатларни юзага келтирган омилларнинг ҳаққоний ва кенг ёритилишига ёрдам берди. Бир сўз билан айтганда, давр шеърляти мундарижасини жамият ва миллат тақдири масалаларининг бадиий тадқиқи ташкил қилди.

7. Давр шеърлятига хос бўлган халқчиллик ва миллийлик жамиятнинг оғриқли муаммоларини ҳаётий ва ҳаққоний, жонли ва таъсирчан ёритиш учун ёрдам беради. Халқчил тил, миллий қарашларга мос ҳолдаги ёндашувлар асосидаги талқинлар XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърлятининг муҳим хусусиятларидан ҳисобланади. Шунингдек, ўтган асрнинг 20-йиллар лирикасида индивидуал шахснинг қалб нидолари ва кечинмалари, уларни юзага келтирган омиллар объектив тасвирланди. Давр шеърлятининг имконияти кенгайди, яъни лирик қаҳрамон кечинмаларини реал воқелик ҳолатлари билан асослашда янги мавзу, янги образлар лирика таркибига кириб борди. Диссертацияда бу ҳолат Комил Хоразмий, Муқимий, Каримбек Камий, Аваз Ўтар, Абдулла Қодирий, Дилафкор шеърляри мисолида очиб берилди.

8. Даврнинг тезкор, шиддатли воқеликларини, илм-фан ютуқларини ифодалашга мос вазнлар топиш борасида изланишлар олиб борган шоирлар аруз, бармоқ, сарбаст ва сочма шеър каби турлардан самарали фойдаландилар ҳамда долзарб масалаларга фаол муносабат билдирдилар. Ўзбек шеърини учун бир қадар янги бўлган бармоқ, сарбаст вазнлари ва сочма шеър фикрнинг таъсирчан, кенг талқини учун бир мунча қулай эди. XX аср бошларига мансуб инсон психологиясидаги ўзгаришлар, яъни воқеликларга муносабатни акс эттиришда янги шеърини шакллари излаш ва уларни истемолга олиб кириш зарурати туғилди. Чунки лирик қаҳрамоннинг фикрлаш тарзидаги, руҳиятидаги кескин ўзгариш лирик матнда ўзига хос синтезлашган ҳолда юз кўрсатди.

9. Банд фикрнинг таъсирчан ифодаси учун ўзига хос майдон вазифасини бажаришини ҳис этган бу давр шоирлари, аввало, мумтоз жанрлар талабидан, шунингдек, мавзуларнинг кўламдорлиги, тасвирга олинаётган муаммонинг ифода имкониятидан келиб чиқиб икки банддан ўн икки бандгача бўлган тизимдан самарали фойдаландилар.

10. Лирик қаҳрамоннинг долзарб, муҳим масалаларга муносабатини ёритишда, фикр-туйғуларнинг таъсирчан, оҳангдор ифодасида турли қофия тизимининг кенг имкониятларидан самарали фойдаланиш ушбу давр ижодкорлари маҳоратини белгиловчи муҳим жиҳатлардандир. Қофия шеър мисраларидаги ўзаро оҳангдорликни таъминлаш билан бир қаторда, бандлар орасидаги фикрларни боғловчи муҳим воситага айланди.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREE
DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 AT FERGHANA STATE UNIVERSITY**

FERGHANA STATE UNIVERSITY

BARZIEV OYBEK KHABIBULAEVICH

**PROBLEMS OF PERIODS AND A LYRIC HERO IN UZBEK
POETRY OF THE SECOND PART OF THE XIX AND THE BEGINNING
OF THE XX CENTURIES**

10.00.02 – literature of Uzbek

**DISSERTATION ABSTRACT FOR DOCTOR OF
PHILOSOPHY IN PHILOLOGICAL SCIENCES (PhD)**

Ferghana – 2020

The theme of PhD dissertation is registered by Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministry of the Republic of Uzbekistan under the number № B2018.4.Ph234.

The dissertation has been prepared at the chair of Uzbek linguistics of Ferghana State University.

The abstract of the PhD dissertation is posted in three (Uzbek, English and Russian (Resume)) languages on the website of the Scientific Council (www.fdu.uz) and on the website «ZiyoNet» Information-educational portal (www.ziyo.net)

Scientific consultant:

Sabirdinov Akbar Gafurovich
Doctor of Philological sciences

Official opponents:

Tojiboeva Mukaddas Abdurakhimovna
Doctor of Philological sciences

Karimov Bakhodir Nurmetovich
Doctor of Philological sciences, professor

Leading organization:

National University of Uzbekistan

Defense of the Dissertation will take place on «___» _____ 2020, at _____ p.m. at a meeting of Scientific Council DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 under Ferghana State University (Address: 19, Murabbiylar Street, Ferghana, 100151. Tel: (+99873) 244-44-29; fax: (+99873) 244-66-03; e-mail: info@fdu.uz).

Dissertation could be reviewed information-resource center of Ferghana State University (registration number ____). Address: 19. Murabbiylar Street, Ferghana, 100151, Tel.: (+99873) 244-44-02.

Dissertation abstract sent out on «___» _____ 2020.

(Mailing report number ____ on «___» _____ 2020).

A.A.Kosimov

Chairman of Scientific Council Awarding scientific degree, Doctor of Philological sciences, professor

I.T.Khojialiev

Secretary of Scientific Council Awarding scientific degree, Candidate of sciences, docent

S.R.Mirzaeva

Chairman of Scientific Seminar at the Scientific Council awarding scientific degree, Doctor of Philological sciences, Professor

INTRODUCTION (annotation of the dissertation of doctor of philosophy (PhD))

The actuality and significance of the dissertation work.

The interest to the study of the problems of periods and the matter of a lyric hero in the world linguistics has arisen greatly. Therefore, elucidating the problems of periods of Uzbek poetry and an interpretation of a lyric hero at the second part of the XIX and the beginning of the XX centuries are the matters of the great scientific significance.

The tradition of study of the different periods in the world linguistics, which have the paramount social-political importance, has been established much earlier. This tradition gives the opportunity to evaluate a social-political and literary life of the definite period, compare with other literary trends and conduct researches on the social and creative peculiarities. There are some periods in the history of literary criticism, which can bring to the significant alterations of the literary genres and experiences of a lyric hero. These alterations induce the unique features and the need of studying them. The deliberate studies of the literary environment of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century, when the significant social-political events occurred rapidly in the process of innovations, are of a paramount importance in investigating the history of our Motherland in Uzbek linguistics too, especially, at the time of the different economical-social changes in the country.

Nowadays the matters of the contemporary literary process in Uzbek literary criticism, the features of its genre, the artistic expression of the feelings of a lyric hero have been thoroughly studied. However, the profound analyses of the changes at the end of the XIX century and the beginning of the XX century in Uzbek literature, in particular, in poetry have not been conducted yet. In this perspective, the peculiar features of the poetry of that period and the valid scientific-theoretical evaluation of the factors, as the reason of emerging them are one of the priority tasks.

«...we should deeply study the jaded movement and our ancestors' heritage. The more we study the cultural heritage, the better we find the solutions to the problems today. The more we disseminate the treasure, the more our people, especially the young generation appreciate the peaceful and free life»¹. In its turn, it will bring to the necessity of studying the works of the representatives of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century.

The given dissertation has been fulfilled according to the requirements of the following laws and regularities as «Development of books printing system, increase of the reader's culture and strike a committee», adopted on 12th of January, 2017; PD-4947 «On the Actions of Strategies on further development of the Republic of Uzbekistan» on 7th of February, 2017; PD-2909 «On measures of the further development of the Higher Education system» on 20 April, 2017; PD-3160 «On increasing of the efficiency of the educational-ethical affairs, upgrading the level of the development of the sphere» on the 28th of June, 2017; PD-3775 «On the measures of increasing of education quality in Higher Educational Establishments

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёвнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. // «Халқ сўзи» газ., 2020 йил 25 январь. - №19 (7521). – Б. 3.

and furthering participation in innovations» on 5th of June, 2018; PD-4358 «On the measures of the development of experienced personnel preparing and the scientific potentials in the National University of Uzbekistan after Mirzo Ulugbek in 2019-2023» on 17th of June, 2019.

The appropriateness of the research to the prior directions of the development of science and technologies.

The dissertation work has been fulfilled according to the main leading branch of the development of Science and Technology of the republic I.»The social, legal, economical, cultural, spiritual and educational development of the democratic and lawful society and forming of the innovational economics».

The scope of study of the problem.

The issues related to the interpretation of the problems of the period in the poetry and a lyric hero have been studied by N.Aseev, I.Becher, S.M.Bondi, Yu.Borev, S.Vladimirov, N.K.Gey, B.Meycklack, V.Ognev, Ya.Parandovskiy and N.M.Shanskiy². This problem has been investigated by O.Sharafiddinov, U.Normatov, N.Karimov, B.Nazarov, T.Jalolov, B.Kosimov, H.Boltaboyev, A.Jalolov, B.Karimov, I.Tulakov, N.Jabborov, I.Ganiev, D.Kuronov, N.Afokova, M.Tojiboeva and U.Jurakulov³ in Uzbek literatures.

Furthermore, the works by Sh.Yusupov, U.Dolimov, Sh.Rizaev, Y.Solijonov, A.Sabrdinov, R.Javkharova, O.Tolaboev, Z.Eshonova, N.Kholikova and D.Zokhidova⁴ have become the important source in scrutinizing the social event of that period.

---

² Асеев Н. Зачем и кому нужна поэзия. – Москва: Сов. писатель, 1961. – 557 с.; Бехер И. Любовь моя, поэзия. – Москва: Худ. лит., 1965. – 559 с.; Бонди С.М. Черновики Пушкина. – Москва: Просвещение, 1971. – 231 с.; Боров Ю. Искусство интерпретации и оценки (Опыт прочтения «Медную всадника»). – Москва: Сов. писатель, 1981. – 399 с.; Брюсов В. Ремесло поэта. Статьи о русской поэзии. – Москва: Современник, 1981. – 316 с.; Владимиров С. Стих и образ. – Москва: Сов. писатель, 1968. – 159 с.; Гей Н.К. Искусство слова. – Москва: Наука, 1967. – 364 с.; Мейлах Б.С. «... сквозь магический кристалл...» – Л.: Высш. шк., 1990. – 398 с.; Огнев В. Книга про стихи. – Москва: Сов. писатель, 1963. – 479 с.; Парандовский Я. Алхимия слова. – Москва: Прогресс, 1971. – 184с.; Шанский Н.М. Лингвистический анализ художественного текста. – Л.: Просвещение, 1990. – 415 с.

⁷⁴ Шарафиддинов О. Чўлпон. – Тошкент: Чўлпон, 1991. – 108 б.; Норматов У. Гўзаллик билан учрашув. – Тошкент: Ёш гвардия, 1976. – 208 б.; Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Тошкент: O'zbekiston, 2008. – 534 б.; Уч буюк сиймо (А.Қодирий, Чўлпон, Ойбек) – Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2019. – 428 б.; Назаров Б. Фитрат – маърифатнинг гултожи // Шарқ юлдузи. – 1991-йил 8-сон. – Б. 8-9.; Жалолов Т. Ўзбек шоирлари. – Тошкент: Ф.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.; Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. – Тошкент: Маънавият, 2002. – 400 б.; Болтабоев Х. XX аср бошлари ўзбек адабиётшунослиги ва Фитратнинг илмий мероси: Филол. фан. докт... дисс. – Тошкент: 1996. – 368 б.; Жалолов А. Ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг ривожланиш жараёни (XIX аср охири – XX аср бошлари): Филол. фан. докт... дисс. автореф. – Тошкент: 1994.; Жалолов А. XIX аср охири – XX аср бошларидаги ўзбек адабиёти. Монография. – Тошкент: Фан, 1991. – 156 б.; Каримов Б. XX аср адабиётшунослигида талкин муаммоси (қодирийшунослик мисолида): Фил. фан. докт... дисс. – Тошкент, 2002. – 304 б.; Тўлаков И. Чўлпон маҳорати. – Андижон, 1997. – 79 б.; Жабборов Н. Қодирийни англаш // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2004 йил 9 апрель.; Ганиев И. Фитратнинг тарихий фожеа яратиб маҳорати: Филол.фан. номз... дис. – Тошкент, 1992. – 146 б.; Қуронов Д. Чўлпон насри поэтикаси. – Тошкент: Шарқ, 2004. – 288 б.; Афоқова Н. Ўзбек жадид адабиётида шеърини шакллари тараққиёти тамойиллари: Филол. фан. докт... дисс. – Тошкент: 2005.–281б.; Тожибоева М. Жадид адиблари ижодида мумтоз адабиёт аънаналари: Филол. фан. докт... дисс. – Тошкент, 2017.– 283 б.; Жўрақулов У. Фитратнинг тадқиқотчилик маҳорати: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 1998.

⁴ Юсупов Ш. Янгича маърифатпарварлик ва жадидлар (XIX аср иккинчи ярми адабиёти хусусида) // - Маърифат. 1998 йил 11 март.; Исҳоқхон Ибрат // Истиклол фидойилари. – Тошкент: Шарқ, 1994. Ризаев Ш. Жадид драмаси (Шаклланиш даври, манбалари хусусиятлари). –Тошкент: Шарқ, 1997. – 315 б.;Солижонов Ў. Зулматдан нур кидирганлар. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – 78 б.; Сабирдинов А. Маънавият ва маърифат чашмалари. – Тошкент: Akademnashr, 2016. – 144 б.;

The link of the topic of the dissertation work with the researches of the higher educational establishments.

The research work has been fulfilled according to the scientific research plan of the project «Uzbek literature» in Ferghana State University.

The aim of the research is to evaluate the problems of the period in Uzbek poetry of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century, the matter of a lyric hero, the stylistic peculiarities, artistic-esthetic features and the variety of genre of the literary environment of that period through analyses of the poems of that period.

The tasks of the research:

to classify and analyze the traditions of the folklore and classical literature of the Uzbek poetry of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century;

to define the peculiarities in the interpretation of a lyric hero and the problems of the period in Uzbek, Turkish, Tatar and Azerbaijan poetry;

to define the similar and distinguishing features of the ideas of glorifying freedom and liberty in Uzbek and Russian poetry, and on the bases of it, to study the interrelations and literary collaboration;

to elucidate the artistic importance and the place of the feelings of a lyric hero along with the harmony of the thought and feelings, imagination, nationality in the interpretation of the problems of the period at the second part of the XIX century and the beginning of the XX century;

to analyze the traditionality and the new approaches in the system of the rhythm, stanza and rhyme of the defined period.

The object of the research are the poems by Akhmad Tabibiy, Komil Khorazmiy, Karimbek Kamiy, Mukhammad Yusuf Bayoniy, Tavallo, Chokar, Sidkiy Khondalikiy, Mulla Otaniyoz- Okhun, Abdurazzok Fakiriy and Koriy. The works by Mukhammad Aminkhoja Mukimiy, Zokirjon Furkat, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Mukhammadsharif Sufizoda, Siddikiy Ajziy, Iskhokhkhon Ibrat, Khamza Khakimzade Niyoziy, Abdulla Kadiriy, Abdulkhamid Chulpon and Abdulkhamid Majidiy have been used in the analyses.

The subject of the research are the problems of the period and the matter of a lyric hero in Uzbek poetry at the second part of the XIX century and the beginning of the XX century along with the features of genres of the poetry of that period.

Methods of the research are the comparative-typological, comparative-historical, structural-poetic, autobiographic description and classification.

Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романига чизгилар // ФарДУ. Илмий хабарлар – Научный вестник. ФерГУ. 2018 йил 6-сон. – Б. 119-120.; Жавҳарова Р. Сирожиддин Сидкий Хондайлиқийнинг адабий мероси: Филол. фан. докт... дисс. – Тошкент, 1996.; Тулабоев О. Каримбек Камийнинг ҳаёт ва ижод йўли: Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 2010. Олтинбек (Тулабоев О.) Каримбек Камий – миллий уйғониш шоири. – Тошкент: Muharrir, 2018. – 124 б.; Эшонова З. Чўлпон шеърятининг ғоявий-бадий хусусиятлари: Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1991. – 130 б.; Холиқова Н. Миллий уйғониш даври ўзбек шеърятинида озодлик ҳаракатининг бадий талқини (1916 йил воқеаларини ақс эттирувчи асарлар талқинида): Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 2009. – 26 б.; Зоҳидова Д. Ғарбий ва унинг девони: Филол. фан. докт... дисс. автореф. – Тошкент, 2006. – 22 б.

The novelty of the research includes the following:

the attitude of a lyric hero to the social, political, ethical, familial, moral and love affairs in the Uzbek literature of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century is elucidated;

the formal and semantic peculiarities and interrelations in expressing the life problems of the period in the works of Turkish, Tatar, Azerbaijan and Russian poets along with Uzbek poetry are defined;

the importance of the enlightening of the social-political life problems in Uzbek poetry and the traditions of folklore and classical literature in the interpretation of a lyric hero; the harmony of the thought, description along with the nationality are substantiated;

the significance of the artistic means in the genres of Uzbek poetry and the structural peculiarities are elucidated by analyses of the structures of the rhythm, metre, verse and rhyme.

The practical results of the research include the following:

the influence of the changes in the thought of a lyric hero due to the innovations of the period through analyses of the works of the poets of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century has been studied;

the peculiar features of the problems of the period in the social-political, ethical, familial, cultural-educational and love affair through analyses of the creative impact and the partnership relations have been elucidated, the individual style and artistic skills of the Uzbek poetry of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century have been researched;

the important place of the problems of the period in the description, nationality and folkloristics and in interpretation of a lyric hero have been enlightened by the samples of the Uzbek poetry of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century;

the place and importance of the innovative changes of the structure of metre, verse and rhyme in Uzbek poetry in the description of the problems of the period and a lyric hero have been grounded.

Validity of the research results is justified by raising the problem, the exact definition of the problem, substantiating the results, conducting the research by the comparative-typological, historical-comparative, structural and autobiographical methods, implementing the theoretical inferences and conclusions into practice, considering Uzbek classical literature and the new Uzbek literature, certifying the results of the research by the authorized bodies.

The scientific and practical value of the research.

The research scientific inferences enrich the source not only in Uzbek poetry of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century, but also innovate the knowledge in Uzbek artistic thought, artistic-philosophical, social-psychological thoughts. The views on the formal-semantic innovations of Uzbek poetry serve to the theoretical development of the theory of literary criticism, the history of literary criticism, the history of Uzbek literature.

The practical significance of the research is that, that the results can be the bases of creating the textbooks and manuals in «History of Uzbek literature» and «Literature of the XX century», «History of the Jadid literature» and «The bases of Artistic analyses», in organizing the special courses and seminars in Jadidism and Jadid's poetry and in selection the relevant textbooks for the Higher Educational Establishments.

Implementation of the research results: On the bases of the problems of the poetry of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century:

the results of the dissertation on the enlightenment the attitude to the social, political, ethical, familial, moral and love affairs have been used in the fundamental project № OT-Ф-1-100 «The theoretical and practical development of the social-creative activity of the children with limited possibilities by creative artistic means». (Data № 89-03-2016 of the Ministry of Higher and Special Secondary Education from May, 2019). In the result of it, the articles from the dissertation became the bases for writing the thesis «Upbringing the perfect person is the demand of the time» within the fundamental project;

the results of the dissertation on the elucidation of the matters of the social-political life na ddefining the folklore, the traditions of the classical literature, the features of the thoughts and feelings' harmony, the nationality have been used in the fundamental scientific research project ФА-Ф-1-ГО39 «Creating the constitutions of Alisher Navoiy (2 volume) and Abdulla Kodiriy», conducted within the years of 2012-2016 in the collaboration of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, the departments of the «Uzbek classical literature», «History of the XX century Uzbek literature» and the «Contemporary Literary process» of the institute of Uzbek language, literature and folklore. (Data № 89-03-2016 of the Ministry of Higher and Special Secondary Education from May, 2019). In the result of it the constitutional dictionary was ideologically-artistically enriched by the definite terms.

the materials of the dissertation on revealing the problems of the period of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century and the attitude of a lyric hero to it have been used in conducting the literature clubs and conferences, upbringing the younger generation, increasing the creators' skills in the Union of Uzbekistan writers of Ferghana branch. In the result of it, the place and importance of the development of the artistic-esthetic thought of Uzbek poetry of the Independence period have been revealed. (Data № 26 from 2 of May, 2019, Union of Uzbekistan writers, Ferghana branch). In the result of it, the materials of the dissertation have been furthered the knowledge of the literature of that period;

the materials of the dissertation have been used in preparing the scenarios of the television programs «Open discussion», «Literary environment», «Contemporary», «Value», «Ma'naviyat – the mirror of the heart» and radio programs «Ma'naviyat» and «Space of knowledge» of Ferghana teleradiocompany (Data from Ferghana teleradiocompany № 465, 1 August, 2018). As the result the mentioned radio and television programs were provided with the scientific character and popularity.

The embedment of the research results. The results of the research have been published and approbated in 11 scientific-practical conferences, in particular, 2 international and 9 republican conferences.

The publication of the research results.

21 scientific works were published, 7 articles in the journals, recommended by HAC of the republic of Uzbekistan, among them 6 were published in the republic, 1 article was issued abroad.

The structure and volume of the dissertation work.

The dissertation work includes the introduction, three main chapters (9 parts), general conclusions and the list of used literature. The total amount of pages is 148.

GENERAL CONTENTS OF THE DISSERTATION

In the introductory part of the dissertation work the topicality and actuality, the aim and tasks, the object and the subject of it, its appropriateness to the basic directions of the development of the science and technologies, the scientific novelty of the research and the practical results, the practical and theoretical value of the obtained results are revealed; the data of implementing the results of the research into the practice, the structure of the dissertation and the list of published works are given.

The first part «**Traditions of the oriental classical literature and folklore**» of the first chapter under the name «**The sources of impact: traditions and their peculiarities**» reveals the matters of collaborations of the traditions of the oriental classical literature and folklore, thus, the poetry language is assimilating to the folk language, which is shown by closeness of the theme in lapars (folk ditty, sung by men and women by turn), songs and poems and the description of the problems of the period in aruz metre.

The given part of the dissertation work is devoted to the colonization of Turkistan by tsarist Russia, when the range of rebellions had occurred, leaving the bloody pages in history. This was depicted in folklore and written literature. The song «Ay, mummy», which was very famous in the years of the First World War, became a prototype of the poem «We are miserable...»⁵ by Khamza Khakimzade Niyoziy about the events of dogbodies in the past. The poem «The song of dogbodies»⁶ in Abdulla Avloniy's sixth part of the collection of the poems «Literature or the national poems» reflected the feelings of the parents of the son, who was sent to Russian battlefield as a dogbody.

The symbols of the nightingale and a flower depicted the tortures of love in folk songs⁷, while Akhmad Tabibiy demonstrated the affair of love with social problems in his poem:

«Табибий даҳри дун андуҳи андоқ ом оламға
Ки гул онинг жафосидин не эмин, не амон булбул»⁸.

---

⁵ Хамза Ҳақимзода Ниёзий. Тўла асарлар тўплами. Беш томлик. Иккинчи том // Нашрга тайёрловчилар: Эркинов С., Муниров Қ., Эшонхўжаев Ш. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.86.

⁶ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. Икки жилдлик. Биринчи жилд // Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи: Қосимов Б. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.218-219.

⁷ Очилев Э. Умрбоқий кўшиқлар. – Тошкент: Шарқ, 2002. – Б.208.

(«This world is mean, grief and woes in it,
Be safe, you, nightingale, as the flower of it.»)

The poetry of that period is characterized by the attitude of a lyric hero to the problems of the society through the symbols of the jackdaw, crow, sparrow hawk, quail, turtledove, parrot and owl.

In comparative analyses of the poems by the representative of Uzbek classical literature Alisher Navoiy «Бўлди шому жонға ул ой ҳажридин қайғу ҳануз...»⁹ – «There are still pities in the heart...» and Sidkiy Khondalikiy «Ишқида ўлдимки, ваҳ, ул ёр келмайдур ҳануз...»¹⁰ - «I am suffering from love, but the lover does not come...» reveal the harmony and originality in interpretation of love affair.

The tradition of Zahiriddin Mukhammad Babur had a great impact on the works of Uzbek poets of the end of XIX and the beginning of XX centuries, which was reflected by resemblance of poetic language to the folk language by its simplification. Through the comparison of the poems by Babur «Чархнинг мен кўрмаган...»¹¹ – «I did not see the grindstone...» and Avaz Utar «Мен чекмаган дарду меҳнат...»¹² – «What labour and troubles I used to have...» their interdependence, uniqueness and originality have been shown.

The melody, smoothness of the expressions and the deep philosophical thoughts in the creation of Mashrab became the source of emulating for creators of that period. For example, the system of the rhyme, expression of thoughts, similarity of the used words and phrases, harmony, peculiar to Mashrab's poems can be seen in Koriy's poem «Машраб ғазалига мухаммаси»¹³ - «Mukhammas to Masrab's gazelle».

The ideas of showing the discrepancies in the struggle for the throne between khanates, evil officialdoms, slandering the hypocrite people, struggle against intolerable traditions and the laws, contradicting the humanity of the period, honoring justice and enlightenment peculiar to the creation of Mokhlaroyim Nodira are compared with the ideas, given in the poems by Nodim «Тоқим бошимга тушди ситамкор эҳтиёж...»¹⁴ – «When the troubles fell to my lot...», and by Akhmad Tabibiy «Эй кўнгил, сифла қошида қилма арзи эҳтиёж...»¹⁵ - «Heart, don't complain, but suffer....»

In the second part of the given chapter, entitled «**The problem of the period and revealing the ideas of independence in Uzbek, Turkish, Tatar and Azerbaijan poetry**», such issues of the poetry of the given period as promoting the person's perfectness by education, then the description of the simple person and his mode of life have been analyzed. As Professor K.Yuldosh cites «The literature of the

---

⁸ Ўзбек адабиёти. Тўртинчи том. Биринчи китоб // Тўпловчи ва нашрга тайёрловчилар: Маждий Р., Шамсиев П. – Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1960. – Б.163.

⁹ Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1987. – Б.188.

¹⁰ Сидкий Хондайликий. Навбахор // Нашрга тайёрловчилар: Қосимов Б., Жалолов А., Асиров А. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. – Б.15.

¹¹ Бобур. Танланган асарлар // Нашрга тайёрловчилар: Азимжонова С., Қаюмов А. – Тошкент: Ўзбекистон Фанлар академияси Фан нашриёти, 1958. – Б.56.

¹² Аваз. Девон. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. – Б.77.

¹³ Ўзбек адабиёти. Тўрт томлик. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1960. – Б. 370.

¹⁴ Ўзбек адабиёти. Бешинчи том. Иккинчи китоб // Тўпловчи ва нашрга тайёрловчилар: Маждий Р., Шамсиев П. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Бадий адабиёт нашриёти, 1968. – Б.31.

¹⁵ Табибий. Танланган асарлар. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Бадий адабиёт нашриёти, 1968. – Б.16.

XIX century shifted from the study of the relations between the Allah, person and love to the description of the realities of social life...These features, having been initially reflected in the creations of Komil, Mukimiy, Zavkiy, Furkat and Avaz became main features of the Jadid literature»¹⁶.

The representatives of Usman Turkish literature Ziyο Kulkalp, Kholid Fakhriy, Urkhon Sayfiy, Yusuf Ziyο, Nomik Kamol and Tavfik Fikrat and their poetic forms of depiction the reality of the new period, the skills in achieving the lyrical simplicity greatly influenced on the creations of Uzbek poets of the second part of the XIX and the beginning of the XX centuries.

A.Sabrdinov's view «The disharmonious description of nature of the person's spirituality harmonizes with the description of imaginary philosophy in Turkish poetry»¹⁷ is observed in the poetry of Abdulkhak Khamid, Tavfik Fikrat and Ziyο Tavfik. The innovations in the meaning and form in Turkish poetry in the work of Tavfik Fikrat have been analyzed through the works by Fitrat, Chulpon and Elbek, who created their works under the influence of Turkish poetry. The poem «The ancient history» by Tavfik Fikrat and the poem «The east»¹⁸ by Abdurauf Fitrat are comparatively analyzed. Tavfik Fikrat described the Great Turkistan by «The history, which has the wrinkles of six thousand years....», while Abdurauf Fitrat depicted the beautiful gardens of the East, gorgeous mountains and the period, when the western people under the call of culture invaded the land, or the period of colonization.

The poets were succeed in depicting the difficult period of Turkistan of the last decade of XIX century and the twenty years of the XX century in the poetic lines. It is worth mentioning the remark by the professor B.Karimov in the analyses of the poem «To the planet of Mars» that the initial poetic lines show the attitude of Fitrat¹⁹, which illustrate the necessity of study Fitrat's poetry and distinguish the differences between the initial period of his creation and the works written thirty years later.

The ideas of honouring the Motherland and the national unity in Turkish literature in Nomik Kamol's²⁰ works have been compared with the works by Abdulla Avloniy in the dissertation. Shinosiy paid attention to the Turkish nationalities and said: «Having the religion of Rome, Europeans are honoured and prosperous, while there is a jealous France, Turkistan will not die»²¹.

Abdulla Avloniy sees the reason of it in ignorance «Europe is seeking for culture, however, we throw away the knowledge of science», which was taken place in the poem «A landscape of mountains» in the textbook «The school of Guliston»²².

Thus, if the person is described as full of wisdom and thought in Turkish poetry, while the person, patriotically struggling for freedom of Motherland and the development of a native land is appeared in Uzbek poetry.

---

¹⁶ Ёўлдош. Қ. Ёниқ сўз. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б.29.

¹⁷ Сабирдинов А. Ойбекнинг шеърйи маҳорати. – Тошкент: Фан, 2005. – Б.35.

¹⁸ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. Беш жилдлик // Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи: филол. фан. докт., профессор Болтабоев Х. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б.42.

¹⁹ Каримов Б. Янгиланиш соғинчи. – Тошкент: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси «Адабиёт учкунлари» нашриёти, 2004. – Б. 65.

²⁰ Büyük türk klasikleri. – С. II.– Istanbul: Ötüren – Süğüt, 1992. – S.263.

²¹ Исмоил Порлатир. Янги турк шеърйати // Жаҳон адабиёти. – 1998 йил, 3-сон. – Б.113.

²² Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2 жилдлик. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.204.

The academician Gafur Gulam writes the following: «...the widespread literature among Uzbeks is, undoubtedly, the Tatar literature...The language of Abdulla Tukay, Majid Gafuriy, Fotikh Amirkhon and Olimjon Ibrokhimov is closer to the language of Uzbeks and Kazaks. Thus, the spread of Tatar books in Turkistan can be explained by this reason... Moreover, the majority of Uzbek intelligent families have Tatar novels, stories and collections of poems along with the newspapers and magazines in Tatar language. It is natural, that Uzbek intelligent families have the works by Tukay in home libraries»²³. Indeed, the famous and favourite poet of Tatar people Abdulla Tukay drew Iskhokkhon Ibrat, Abdulkhamid Chulpon, Khamza Khakimzade, Abdulla Avloniy and Mukhammadsharif Sufizade's attention by the beauty of his poems and satiric works, depicting the actual problems of his time.

According to A.Urozaev: «Tukay laid the foundation to the critical realism in Tatar literature, paved the way to Tatar children's literature and became a representative of the creators of the contemporary Tatar literature. Consequently, Tukay became an innovator and cultural figure by opening a new period in cultural progress of Tatar»²⁴.

The current dissertation work reveals the realistic issues of critical image of religious people of the period through analyses of the poems «Mirror head», «Boasting» and «Demand of Ishan» by Abdulla Tukay. The representative of Khiva literature school Abdurazzok Fakiriy used the style of writing of Tukay, which is seen in his gazelle «Ishan». Furthermore, Abdulla Tukay and Abdulkhamid Chulpon reflected the similar problems through depicting that the spring can bring the pleasant things to the poor and miser people, while the winter is an uncomfortable season. The poems by Abdulla Tukay hint at close coming of the social-political changes in the society, while Chulpon appealed with it.

Professor S.Mamajonov underlined «The ideological-artistic scope, sharp satire and publicistical prosodics in the poems of Abdulla Tukay, who became perfect under the influence of Pushkin, Lermontov, Nekrasov, L.Tolstoy, M.Gorkiy, Bayron, Gete, Shiller and Heine's school drew attention of Kamza»²⁵.

Moreover, he added to the dialogue of the girls and men of the part of «White flower», that the songs by respected Tatar singer Mukhammad Kamol al-Mutiyy can be recited like poems, four lines sung by men, four lines by girls. The singer was in tour in Tashkent, Kokand and Namangan cities in 1912. The range of the songs by Abdulla Tukay is close to the song by Kamza in their musicality, which was in the repertoire of this singer. The reason of it, was that Khamza «participated in the concerts of Mukhammad Kamol al - Mutiyy and was in close contact with him»²⁶. The poem «Work»²⁷ by Abdulla Tukay and the poem «Garden» by Abdulla Avloniy in

---

²³ Гафур Гулом. Мукаммал асарлар тўплами. Ўн биринчи том. Адабий-танкидий маколалар // Нашрга тайёрловилар: Жалолов А., Рўзиматов В.– Тошкент: Фан, 1989. – Б. 350.

²⁴ Ўрозаев А. Абдулла Тўқай // Абдулла Тўқай. Танланган асарлар. – Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1961. – Б.3-4.

²⁵ Мамажонов С. Абдулла Тўқай ва Ҳамза // Ҳамза Ҳакимзода ижоди проблемалари. – Тошкент: Фан, 1982. – Б.243.

²⁶ Мамажонов С. Абдулла Тўқай ва Ҳамза // Ҳамза Ҳакимзода ижоди проблемалари. – Тошкент: Фан, 1982. – Б.244-245.

²⁷ Абдулла Тўқай. Танланган асарлар. – Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1961. – Б.191.

the textbook «The second teacher»²⁸ reflected the harmony between the theme and a lyric hero, where the issue of the creative impact was enlightened.

The dissertation work also involves the comparison of the gazal (a love poem) «Travel, my beauty, in Gulistan...»²⁹ by the representative of Azerbaijan literature Mukhammad Fuzuliy and Khamza Khakimzade's poem «I have sufferings these days...»³⁰, in one of them the poet paid attention to the ethical problems, challenging to use the beauties of the world and save them, the second one shows the realistic interpretation of love affair.

As professor B.Kosimov says: «The theme of war in our poetry can clearly be depicted by comparison of Tatar and Azerbaijan literature. The famous M.Gafuriy wrote the poem «The times of Fitrat» in 1914, and appealing to God, said the words about the sinister war...» This problem was broadly defined in the poem «Battle» (1914) by A.Harris. In his opinion, the evil is a feature pervaded into the human's blood, which began from the history of the mankind...»³¹.

The poem «The tragedy of the humanity or State of wakefulness»³² by the famous Azerbaijan poet Mukhammad Khodiy involves the description of the stretching situation between the nations, peoples' depression, a hypocritical policy of the countries at the threshold of the I World War. The poet skillfully depicted the horrors of war, the troubles, brought to people. It can be realized that Abdulla Avloniy had been influenced by Mukhammad Khodiy's creative works, which was reflected in his poem «The result of war»³³ (1914).

The third part of the chapter, under the title «**Harmony of Uzbek and Russian poetry and their peculiarities**», the literary relations and interdependence between the poetry of the two nations in revealing the image of a lyric hero and realistic description of the actual problems of the period have been enlightened.

The creative influence of the Russian life, culture through Russian literature on Uzbek literature, in particular, Komil Khorazmiy, Avaz Utar, Mukimiy, Furkat, Ibrat, Khamza, Avloniy and Chulpon's poetry can also be observed. Being familiar with the Russian language, science and culture the poet, composer, translator, statesman Komil Khorazmiy created the number of poems.

The dissertation work reveals the matters of interdependence of the poetry through the gazal «Two mischievous» by Komil Khorazmiy.

The influence of the Russian cultural life in disseminating the importance of language learning and development of the trade and science have been elucidated in the poems «Language»³⁴ by Avaz Utar o'gli and «Merit of science»³⁵ by Furkat.

---

²⁸ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. Икки жилдлик. Биринчи жилд. – Б.16.

²⁹ Мухаммад Фузулий. Асарлар. Икки жилдлик. Биринчи жилд. Девон // Озарбайжончадан нашрга тайёрловчи: Холид Расул. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1968. – Б.124.

³⁰ Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Тўла асарлар тўплами. Беш томлик. Биринчи том. Девон. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 66.

³¹ Қосимов Б. Миллий уйғониш. – Тошкент: Маънавият, 2002. – Б.140-141.

³² Мухаммад Ҳодий. Ҳаёт садолари // Рауф Парфи. Туркистон рухи. Сайланма. – Тошкент: Sharq, 2013. – Б. 274.

³³ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2 жилдлик. 1-жилд. – Б. 223-224.

³⁴ Аваз Ўтар ўғли. Девон. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – Б.180.

³⁵ Фуркат шеърятидан // Тўпловчи: Холид Расул. – Тошкент: Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг нашриёти, 1980. – Б.70.

The effect of the Russian literature on the Uzbek poetry of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century can be seen in the works by Khamza Khakimzade Niyoziy. «Khamza entered the literary world through the literary experience of Abdulla Tukay. The theme, idea and form of the song «An old worker» by Khamza is new for Uzbek poetry... This poem and the famous lines in it remind the poem «Что ты спишь, мужичок?» by A.Koltsov»³⁶. In his poem Khamza suggested the ideas that the revolution will improve the life standard of people, give the freedom and liberty by inspiring an old worker to be awakened from the ignorance. In this regard, A.Koltsov greatly influenced on Khamza's creation by the poetic lines of awakening the peasant and realizing himself, which were a cause to the following poetic lines of challenging an old man to work in the Khamza's poem. The main tasks in A.Koltsov's poetry are besmearing idleness, laziness, indifference and negligence. Being influenced by this poem, Khamza Khakimzade Niyaziy paid attention to the actual social-political problems of the period.

The impact of the Russian literature on the creation of Abdulkhamid Chulpon has been thoroughly described in the dissertation. He translated the works by A.Block and A.S.Pushkin into Uzbek language and managed to show the actual and painful problems of the society through the ideas of freedom and liberty, as if he depicted his own grief. Chulpon skillfully translated the poems «The man and the bird» by an unknown poet, «A captive», «A nightingale and a flower» into Uzbek language in 1922. He was successful in the description of the picture of 20ss in his poem «Morning», tarnishing the colonization policy of the Soviet country.

The academic N.Karimov noted: «The fame of Chulpon is that, that he made a great impact not only by increasing the Uzbek literature of the XX century and forming the literary Uzbek language, but also on defining the notions of the Motherland, Nation and Independence»³⁷.

The first part «**The harmony of the thought and feelings in the description of the problems of the period**» in the second chapter of the work under the title «**Artistic merit of Uzbek poetry at the second part of the XIX century and the beginning of the XX century**» is devoted to the matters of a lyric image in the chain of the feeling-thought-idea. The period defines the main tasks as to have an impact on the feelings through the figurative thoughts and powerful expressions, to purify the thoughts of the nation from the prejudices under the mask of the different traditions and religious views. The aim of the poetry of the period is to awake the nation from the ignorance and show the way for struggle for the liberty and freedom. Especially, the tasks of that period were to disseminate the knowledge and education, implement the prestigious features of the foreign education in Turkistan.

The difficult events in the sphere of education in tsarist Russia did not change even in the Soviet period. Vadud Makhmud writes: «...there is not even a school in the whole Turkistan; the problems of nurturing are of great importance, the educational establishments are poor; the more we have students, the more dilapidated the faculties. Nowadays we do not have the educational establishments, which can

---

³⁶ Мамажонов С. Абдулла Тўқай ва Ҳамза // Ҳамза Ҳақимзода ижоди проблемалари. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.245.

³⁷ Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Тошкент: O'zbekiston, 2008. – Б.189.

teach the future teachers»³⁸. The educated people, who realized the essence of schools, tried to foster love of young people for education. In this regard, professor Y.Solijonov says: «The literature of that period disseminated the education, while the education raised the ideas of independence»³⁹.

The sixth, seventh, eighth, ninth, tenth, eleventh, twelfth and thirteenth lessons of the textbook «Easy literature»⁴⁰ by Khamza Khakimzade Niyoziy were devoted to the description of school. The school was described as the light of the religion, a guide of nation, a life of nation. The poem «Knowledge»⁴¹, which was a part of the collection «Literature of national poems» by Abdulla Avloniy, had the lines of the subtle feelings of striving for education. The efficiency of Abdulla Avloniy's poems is seen in the vivid expression of the thought and feelings and truthful depiction of the reality. Moreover, the representative of Khiva literary school Abdurazzok Fakiriy sees this problem of the nation not only in colonization policy of tsarist Russia, but also in the local authorities' violence towards the people.

Эй сипоҳи феълибад, коринг мудом озор эрур,
Чорасиз, бечора халқ сиз наҳсдин безор эрур

(Hey, violent power, you are bringing the evil,
The poor people tired of sufferings from your evil.)

In the lines the poet described that the local power instead of being a defender of the nation was a calamity for people, and people suffered from their violence. One more representative of this literary school Mukhammad Yusuf Mukhammad Youkub ogli Chokar cited the cause of the nation's difficult position in violent and silly people:

Жоҳилу нодонлар ўрнидур таайюш маснади,
Бўлди доноларни жойи ғами билан зеру туроб.
(The violent inane people strive for status,
While the wise people are full of grief.)

Чора бечора тиласа, пора сипоҳи тилар,
Мулла бир ёндин ижорасин сўраб бергай азоб⁴²
(If the poor searches for solution, the official demands the bribe,
While the priest expects the gifts, causing the torments.)

These poetic lines illustrate the problems of Turkistan by difficult situation of the wise and poor people, bribery of officialdoms, priests' expecting for gifts, thus paying attention to the pain and sufferings of the society.

The second part of the chapter, entitled «**Importance of the description**», reveals the matters of the colonization policy of tsarist Russia, the violence towards people from some authorities, the false promise of the Soviet power, caused the problems of the period, the place and importance of the description by expressing the problems. Sidkiy Khondaylikiy writes about such matters as dealing with authorities

³⁸ Вадуд Маҳмуд. Танланган асарлар // Нашрга тайёрловчи, сўзбоши, луғат ва изоҳлар муаллифи филол. фан. докт... Каримов Б. – Тошкент: Маънавият, 2007. – Б.115.

³⁹ Солижонов Й. Зулматдан нур кидирганлар. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б. 3.

⁴⁰ Ниёзий Х.Х Тўла асарлар тўплами. Беш томлик. Иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.321-322.

⁴¹ Авоний А. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.98.

⁴² Ўзбек адабиёти. Бешинчи том. Иккинчи китоб. – Б. 271.

is dealing with the head, authorities as burning fire and rebellious can be burnt, authorities as the iron castle in his poem «Natural true». In 1925, 15th September, when this poem was written, the dictatorship of the proletariat increased, Stalin's repressive policy was a sentence to the ascending period. Truth of the thoughts of the lyric hero of the poem showed the repressions of the 20-10ss of the XX century.

Sidkiy Khondaylikiy expressed in the gradual order the consequences of the 1 world war, its impact on Turkistan in «Salvation for the First World War». The artistic talent of the poet was revealed in the description of the poetic picture.

The reasons of the I World War in 1914 are shown in a step-by-step description in the poem «The result of war» by Abdulla Avloniy. In comparison with Sidkiy Khondaylikiy Abdulla Avloniy described not the consequences, but the reasons of the war.

The poet set the aim to elucidate the difficult times of Turkistan in sleep at the second part of the XIX century and the beginning of the XX century in the poem «State of the period»⁴³. The poem depicted that the education is far from the people under the rule of the narrow-spirited authorities.

By depicting the severe pictures, the poet showed the distant state of the land from the education in some lines of the last verses of the poem, while in some lines he compared it with the progressive development of the leading countries.

The poem «Red tearooms» by Abdulkhamid Majidiy is devoted to the pitiful state of the «red tea houses» of the 20ss of the XX century, founded by the soviet leaders as the «places of culture». This poem, written in 1927, revealed that the Bolsheviks, pretending to increase the development of the people, to be more cultural, to be better educated than the people of Turkistan and considering themselves as «beacon of happiness» put themselves into the swamp of violence.

The third part of the chapter «**National spirit and folklore in poetry**» describes that being avoided of pompous, grandiloquent expressions; the poetic language became closer to the vernacular language and reflected the mode of life and life of simple people.

It is known, that the poem «People»⁴⁴ by Avaz Utar described the pitiful state of Turkistan under the violence of the local authorities and colonizers. The poet deeply deplored that there are no other folk, poor and suffering under the violence in the whole world. The poet discussed what could be needed in order «not to be insane» in his gazal «When the freedom is reached...»

Komil Khorazmiy realistically depicted the difficult life of intelligence in his gazelle «In the time of woes...»⁴⁵.

From one side the problems of the «old-new (Jadid)», from the other side the chauvinistic policy of the tsarist Russia, ignorance of the local authorities and the patriotic intelligent people, suffering for the independence of their Motherland made an impetus for Komil Khorazmiy to depict these events in the poem. He described the state, when the intelligent public figures worked for somebody's benefit, they could

---

⁴³ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2 жилдлик. I жилд. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.106.

⁴⁴ Ўзбек адабиёти. Тўрт томлик. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1960. – Б.229.

⁴⁵ Ўзбек шеърляти антологияси. Беш томлик. Учинчи том. – Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1961. – Б.267.

suffer, and they could not make for their living by serving to the violent authorities, which became a usual event.

Pompous life and superfluous expenditures for luxury weddings, not to be behind of others did not leave indifferent the intelligent people in Turkistan. The criticism of these habits and traditions had become one of the main themes of the poetry. The poem «Wedding» by Abdulla Kodiriy in 10ss of the XX century depicted the events of organizing the weddings to people through the lines «gracefully parade», «the wedding can leave in astonishment those who do not have money», showing the real picture of that period deeper. The poet mentioned that the weddings, becoming the traditions, could destroy the middle class and cause devastation of poor people, and simultaneously could negatively influence on the religious traditions. According to professor B.Kosimov: «Veracity is defined by the weight of the image or the content of the work, or, in other words, by the conceptualization. At the same time, the veracity is related to the natural use of the nationality of the image or the fiction approaching to the general values of the local traditions and environment»⁴⁶. Moreover, A.Kodiriy depicted the picture of utilizing the bad traditions by simple expressions in the poem «Wedding». Whereas he depicted the tragedy of superfluous expenditures of the people, Mukhammad Aminkhoja Mukimiy expressed the excessive stinginess of a person, performing a wedding in Ikon in his satirical poem «Wedding».

Dilafkor elucidates in the vernacular language the ruthlessness in Turkistan, remoteness from the progress and education, wasting the time in his poem «Still»⁴⁷.

Or Karimbek Kamiy devotes his poem «Every person has knowledge...»⁴⁸ to the matters as every person should care about his progress, that the labour is significant in improving the life standard of people. These poems are distinguished by being vernacular and having a national colourite.

The dissertation involves the issues of the announcement in the 4 issue of the newspaper «Туркистон вилояти газети» from 31st of January, 1903, contains the poet from Tashkent Kamiy's poem in the unique style about the time, spent in vain, which was transformed from the old Uzbek alphabet into Kirill. (انديجان نينگ واقمات). (حیرت افزا عطا طیده تاشکندلیک شاعر کمی نینگ مسد ساسلوبیده ایتکان اشعارى). The poem consists of the nine couplets and fifty six metres. After each couplet there is lamentation of a lyric hero about the earthquake and implores for the Creator, which is given in the refrain.

الامان بو ذ لذ له آفاتیدن مینگ الامان
سقله اوز لطفنگ بیلان ای خالق کون و مکا⁴⁹

Ал-омон бу зилзила офатидин минг ал-омон,
Сақла ўз лутфинг билан эй Холиқи кавну макон
(Saw the crowd of people from the earthquake,
Save them, Allah, by your mercy.)

⁴⁶ Саримсоқов Б.И. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент, 2004. – Б.98.

⁴⁷ Ўзбек адабиёти. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1960. – Б. 309-310.

⁴⁸ Каримбек Камий. Дилни обод айлангиз... Танланган асарлар // Тўпловчи, нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи: Олим Олтинбек. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.121.

⁴⁹ Туркистанская туземная газета. ترکستان ولایتینینگ گزیتی. 1903. -№ 4. 31 января 1903 года.

These lines in the poem are repeated. The poet paid attention to the problem of the period through the earthquake. In point of view of a lyric hero, the earthquake is retribution for those who forgot about the mercy of the God and lost humane features.

The first part «**Interpretation of a lyric hero and problems of the period in the poetic metre**» of the third chapter «**Formal features of Uzbek poetry of the period**» depicts the tasks of disseminating the novelties of the science and technologies in Turkistan.

It is observed that some of the poets chose the new forms of poetic metre, but some others efficiently used the traditional aruz metre. They poetically and sincerely interpreted the social-political, cultural-educational pictures of the period by the various innovated genres of aruz. Especially, it is seen in the radif gazal (repeated rhymes) «Good»⁵⁰ by Karimbek Kamiy, written in the metre «Khazaji musadasi makhzuf» (six line metre). The poet points out the situations, peculiar to all the periods: comparison the good and bad features of speech behavior, kindred relationship, wealth and utilizing it and love affair; thus, criticizing the failures and weaknesses of people of his period.

We can observe the issues of pretending the wealth of other people, weaknesses on the religious belief, considering that the life consists only of delight and enjoyment, doing the charities just for show. The dissertation work also involves the poet's work «On gymnasium»⁵¹, written in «khazaji musadasi makhzuf» metre, the theme and compositional structure of which have been analyzed. These works show the national spirit of the literature of that period.

In the poem «About the railway» the following lines show the advantages of the railway brought to Turkistan from tsarist Russia as if glorified it:

«Бас эмди ўзгача бўлди замона,
Агар шарҳ айласам келмас баёна...»⁵²
(«So have changed the times,
Even in comments no need to explain».)

Karimbek Kamiy as one of the leading figures of his time was aware of the real purpose of bringing the railway to Turkistan by the colonizers. However, he preferred to wake the people from ignorance by glorifying the advantages of railway in alleviating peoples' sufferings.

The literary critic O.Tulaboev says «The social poetry of Kamiy helps to have the definite imagination of his time and people. We can observe that the poet used the four ways: 1) complaints; 2) attitude to some social-political events; 3) the image of social class; 4) in the form of memoirs»⁵³. Karimbek Kamiy used the metre of aruz in the style of «ramali musaddasi maqsur» (six line metre) in his work «Every man has knowledge...»⁵⁴ (– V – – / – V – – / – V ~ foilotun-foilotun-foilon).

N.Afokova divided the Jadid poetry, in particular, the gazals into three groups: a) love gazals; b) educational gazals; c) social gazals. She underlines that Sidkiy

⁵⁰ Каримбек Камий. Дилни обод айлангиз... Танланган асарлар. – Б. 106.

⁵¹ Каримбек Камий. Дилни обод айлангиз... Танланган асарлар. – Б.111-113.

⁵² Каримбек Камий. Дилни обод айлангиз... Танланган асарлар. – Б.114.

⁵³ Тўлабоев О. Каримбек Камийнинг ҳаёт ва ижод йўли: Филол. фан. номз... дисс... – Тошкент: 2010. – Б.21.

⁵⁴ Ўзбек адабиёти. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Б.354.

Khondalikiy's gazals are distinguished by the logical order, grounding and the advantage of the national spirit⁵⁵. R.Javkharova comments «Whichever the genre or theme used Sirojiddin Sidkiy, he had his own metre and style»⁵⁶. The science and technologies which penetrated into Turkistan with the tsarist Russia have their own place in Uzbek poetry at the second part of XIX century and the beginning of the XX century. For example, Iskhokkhon Ibrat used the light and frivolous metre of aruz, when he described the feelings of a lyric hero, impressed by the news in the poems «On the history of tractor», «On the newspaper» and «On the history of printing house». In the gazelle «On the history of tractor» he used the aruz metre «rajazi musammani mahbul»⁵⁷ (eight line metre) (- -V- / V - - / - - V - / V - - mustafilun / faulun / mustafilun / faulun).

The second part of the chapter «**The significance of the stanza structure in expressing the feelings of a lyric hero**» reveals the matters of the richness of Uzbek poetry of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century in various verses. Firstly, the genres peculiar to the Western classical poetry are rich in different genres; secondly, the metre of finger and sarbast (free metre poem) began to be used in combination with other metres or in simple form, which is scientifically proved.

M.Tojiboeva writes in her research that the genre of musammat (use of musallas, murabba', mukhammas,, musaddas, musabba', musamman, mustasne', muashshar metres used together) acquired the stable position in the creation of Ajziy, Ibrat, Avloniy, Khondalikiy and Sufizoda: «Each Jadid poet used the formal and stylistic features of musammat in order to express their ideas and aim»⁵⁸. Moreover, it is substantiated that the minor genres, consisting of three and four verses, are convenient to show the delicate feelings of a lyric hero.

The poem «The scattered poem»⁵⁹ by Khamza Khakimzade Niyoziy, published in the «Sadoi Turkiston» newspaper in 1914, was a sample of the first scattered poem. The lyric hero of the poem reveals the ignoble actions of the officialdoms in Turkistan, such as horse races, ignorance, bribery, misery. This work is expressed by the lines of trinity. Furthermore, the poem «Bludgeon is broken on the heads»⁶⁰ is written by the form of murabba (four line metre), which is peculiar to the classical literature, but in aruz metre. The lyric hero of the poem depicts the importance of the science and education in the development of the society and the perfectness of the person in order, while the metre of the poem is used in synergy.

The mukhammas (five line metre) takes the special place in the work of Akhmad Tabibiy, one of the representatives of Khiva literature school. He added the muhammas to the gazals of Navoiy, Lutfiy, Fuzuliy, Munis, Ogahiy, Komil and Avaz

---

⁵⁵ Афоқова Н. Жадид ғазалиёти. – Тошкент: Фан, 2005. – Б.13.

⁵⁶ Жавҳарова Р. Сидкий Хондайликий адабий мероси: Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент: 1996. – Б.80.

⁵⁷ Аъзам Абдулло. Аруз. Навоий ва Бобур сабоқлари. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти.–2006. – Б.80.

⁵⁸ Тожибоева М. Жадид адиблари ижодида мумтоз адабиёт анъаналри. – Тошкент, 2017. – Б. 80.

⁵⁹ Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Тўла асарлар тўплами. Беш томлик. Иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.107.

⁶⁰ Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Тўла асарлар тўплами. Беш томлик. Иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.252.

Utar. All of the muhammas are devoted to the theme of love and are used in harmony with the actual social problems of the period. It also seems that he was showing his attitude to the problems of «old» and «modern or Jadidism» in «Muhammas to Fuzuliy gazal». In «Debt»⁶¹ by Iskhokkhon Ibrat the hard situation of the ten years in Ferghana was depicted. Musaddas consists of 15 verses and 90 lines. By depicting the situation in Turkistan in 1914 the poet showed the hard days in Ferghana because of colonizers' policy.

The theme of love is depicted in harmony with the social issues in the works of the poets of that period. The evidence of it the musamman (eight line metre) «Bending the back...»⁶² by Akhmad Tabibiy. The harmony of the material and divine love, the interpretation of the philosophy of imagination is illustrated in «Invite me, the grief...»⁶³ by Abdushukur ogli Yusuf Saryomi.

The third part of the chapter entitled «**The impact of the rhyme on the melody and meaning**» reveals the significance of the rhyme in the structure and content, as independent science of studies in Uzbek classical poetry. The rhyme provides the poem with the harmony, efficiency and content richness.

The rhyming words show the ideological and main bases not only of the lines and verses, but also the poem itself. If there are no other elements outside of raviy in the rhyming words it is called «kofiyai mujarrad» or bare rhyme. This type of rhyme is met in the works of Mukhammad Yusuf Rojiiy. Professor B. Karimov gives his opinion about this poet, one of his disciples: «Fakhriddin Rojiiy was a person, who devoted his life to the nation's education. The name of Rojiiy was often met in the press of 1910-20; he was respected among Samarkand Jadid teachers. It is clear, that Rojiiy was an educated person of his time. However, these people were harmful in the opinion of the Soviet authorities.»⁶⁴ He used the rhyme of mujarrad in the following gazal:

Шаҳоншоҳеки қилмас эрса ройиж нақди эҳсонин,
Қазо саррофи онинг давлати нақдин ривож этмас.
(If the king does not make any charity,
He will never advance and be forgotten.)

Кел эй, Рожий, ғанимат тут қаноат кунжи оромин,
Эр ўғлон, ҳар киши олдида арзи эҳтиёж этмас⁶⁵.
(Hey, Rojiiy, if any torments you have,
Be tolerant, as the brave man should endure.)

In the lines above «ж» letter in the rhyming words «ривож – эҳтиёж» are considered raviy (rhyming sound), and do not require other elements.

The lyric hero of the poem mentioned about «қаноат кунжи», which bring to rest, «ҳар киши олдида арзи эҳтиёж этмас» - «there is no need before each man», it

⁶¹ Исҳоқхон тўра Ибрат. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2005. – Б.67.

⁶² Ўзбек адабиёти. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Б.195.

⁶³ Ўзбек адабиёти. Тўртинчи том. Биринчи китоб. – Б.195.

⁶⁴ Каримов Б. Янгиланиш соғинчи. – Тошкент: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси «Адабиёт жамғармаси» нашриёти, 2004. – Б. 76-77.

⁶⁵ Ўзбек адабиёти. Бешинчи том. Иккинчи китоб. – Тошкент: Ғ.Фуллом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти, 1968. – Б.96.

is impossible to seek for a throne in the passing world, and explains these thoughts in this poem.

In the gazal of Mukhammadkul Mukhammadrasul ogli Mukhayir «Hey, the food of the blackness...»

Эй таоми зулмату бошида ўт қилғон ватан,
Мен каби қилдинг нечук ўзингга куймоқликни фан⁶⁶
(Hey, Motherland, having burnt the food of ignorance in its head,
Why did you set your aim to be knowledgeable, as me, a poor poet.)

the rhyming sound «н» is raviy in «ватан-фан», while the long vowel «а» is ridf (long vowel). Thus, in this place the rhyme of muraddaf is used. In the description of the events of 10-20 of the XX century, the poet managed to show the flame of sufferings in his heart, which came from the ashes of burning Motherland by rhetoric question. The rhyming words in these lines comprise the bases of the thought and fulfill the task of the bridge, connecting them.

One more poet of this period was Otaniyoz Okhun Niyoz, who depicted the imaginary ideas in his gazelle «The public house drew my ignorance...»⁶⁷ through the rhyme of tasis, or muassasa rhyme.

The still consonant or long vowel after raviy is called the rhyme of muvassala.

Sidkiy Khondaylikiy used the rhyme of muvassala (linking element in the rhyme) in his poem «I became old missing you...»⁶⁸.

The rhyming words «қарибо-насибо-табибо-андалибо-наҳибо-нажибо-бешикибо-роғибо-атибо-матибо» have raviy «б» consonant and vasl «о» vowel.

Torments and the melody of astonishment, which show the sound «о», simultaneously depict the feelings of the lyric hero and makes realize the feelings and surprise of seeing the beauty of the lover.

By the huruj rhyme Sidkiy Khondalikiy in his poem «Know, the knowledgeable people, the religion of Islam...»⁶⁹ criticized such habits as expropriating the others' property, not obeying to religious rites, doublefacedness, bribery among the knowledgeable people and priests. In description of the deplorable pictures of the beginning of the XX century he used the rhyming words «офатмиз-кулфатмиз-бедиёнатмиз-хиёнатмиз-беҳамиятмиз». The letters in the poem are «т» raviy, «м» vasl, «з» huruj. Sidkiy Khondlikiy in his gazelle, where he effectively used mukhammas – the rhyme of mazid, coming after the huruj rhyme, with the passive consonant or long vowel in order to describe the feelings of love⁷⁰.

As it is known, «...one must search the elements after raviy in wordforming or word changing affixes».⁷¹ The poem «Poverty» by Ubaydulla Solikh ogli Zavkiy, devoted to the famine, which was the problem of that period, is also characterized by this feature of rhyming. In the poem the rhymes «Фарғонамизда-вайронамизда» have «а»-raviy, «м»-vasl, «з»-huruj, «д»-mazid, «а»-noira. The painful problems of

⁶⁶ Дехконов А. Муҳайирнинг ҳаёти ва ижоди: Филол. фан . номз... дисс. – Тошкент, 2007. –Б. 14.

⁶⁷ Ўзбек адабиёти. Бешинчи том. Иккинчи китоб. – Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1968. – Б.61.

⁶⁸ Сидкий Хондайликий. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б. 37-38.

⁶⁹ Сидкий Хондайликий. Танланган асарлар. – Б.117.

⁷⁰ Сидкий Хондайликий. Танланган асарлар. – Б.97.

⁷¹ Хотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – Б.263.

the period, which turn Fergana into devastation, were depicted by the rhyming words. The poet described that situation in sequences: from one side – the colonization policy of the tsarist Russia, from the other side – the difficult position of the people, suffering from the violence of the local authorities, and thirdly, the continuous war shattered the people of colonized Turkistan.

This type of rhyming can be met in gazelle «My state was not changed, o God...» by Avaz Utar. The letters o - raviy, «л»-vasl, «р»-huruj, «д»-mazid, «н»-noira in the rhyming words «ошинолардин-бевафолардин-балолардин-гадолардин-бенаволардин», which is substantiated in the dissertation.

CONCLUSION

1. The Uzbek poetry of the last period of XIX century and the beginning of the XX century sets the aim of reflecting the dreams of people about the freedom and liberty and proceed with the traditions of Uzbek folklore and classical literature in its own peculiar way. The simple expressing of the thought reveals the traditions peculiar to the folk songs, while the efficient representation of the problems of the period is delivered by the philosophical and descriptive forms of the classical poetry.

2. The comparison of the nation fate and its past, which was depicted in Turkish literature of the Ottoman period in «Tanzimat» and «Literature of Jadid» with the hard times of the last century, besmirching the colonization policy of the West became the source for creating the Uzbek poetry of the second part of the XIX century and the beginning of the XX century. The poetry of that period illustrated the lyric hero as a person caring for the sake of Motherland and a model of imitation. The poetic forms were enriched on the bases of the artistic experience and social-literary process in the works of Urkhon Sayfiy, Nomik Kamol and Tavfik Fikrat.

3. One can observe the needs of purifying the ideas from the alien influence in order to solve the problems of the period in the works, influenced by Tatar poets; while simple, folklore expression of love and the social-political events in the theme of war can be seen in an impact of Azerbaijan literature.

4. The impact of Russian literature has a paramount importance in forming the attitude to the disturbing problems of the society, in creating new images in interpretation of the freedom, liberty and purity, in honouring the education, besmirching the ignorance, spreading the advantages of the science and knowledge.

5. The harmony of the thought and feelings has a great importance in elucidating the place of knowledge in the development of the nation, in publicity of education and besmirching the ignorance. The important problems of that period were enlightened by the idea of «there is no feeling without thoughtful content» in the works, which were an impetus to emerging of the expressive style.

6. The gradual description of the social-political events of the period, creating the exact picture in revealing the failure of the society are peculiar to the poetry of that period. It helped to pay attention to the problems of the period, to truthfully and broadly elucidate the factors of emerging the failures of the society. In other words,

the content of the poetry of the period consists of the artistic research of the problems of the national fate.

7. The issue of the nationality in the poetry of the period helps approach to the painful problems of the society. The interpretations of the nationality and the national views are considered the main features of Uzbek poetry at the second part of the XIX century and the beginning of the XX century. Furthermore, the feelings and complaints of the individual person and the factors of their emergence are objectively described in the lyrical poems of the 20s. The opportunity of the poetry of the period had increased by the new themes and new images in revealing the feelings of a lyric hero through the real events, which was depicted in the works of Komil Khorazmiy, Mukimiy, Karimbek Kamiy, Avaz Utar, Abdulla Kodiriy and Dilafkor.

8. While selecting the appropriate metres in revealing the speedy events of the period and advantages of the science and knowledge the poets efficiently used the metres of aruz, finger, sarbast and showed their attitude to the problems of the period. The metres of finger, sarbast and scattered poems, which were relatively new for Uzbek poetry, became convenient in interpretation of the thoughts of the poem. There was a need of creating the new forms of the poetry and implement them in revealing the attitude to the events and changes of the person's psychology at the beginning of the XX century. Since, the considerable changes in the way of thinking and mentality of a lyric hero are seen in the peculiar synthesis of a lyric text.

9. The poets of that period effectively used the structures from two verses to twelve verses, considering the opportunities of the described problems, the use of themes, requirements of the classical literature in order to provide with the nuance of impact of the thoughts; thus, creating the special domain of thoughts delivering.

10. The efficient use of various rhyme structures in expressing the powerful and melodic effect of the thoughts and the attitude of a lyric hero to the actual, different problems are the main features of the creators of that period. The rhyme serves to providing the harmony of the lines and fulfills the task of the bridge, connecting the thoughts in the verses.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ
ПРИ ФЕРГАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

ФЕРГАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

БАРЗИЕВ ОЙБЕК ХАБИБУЛЛАЕВИЧ

**ПРОБЛЕМЫ ПЕРИОДОВ И ЛИРИЧЕСКИЙ ГЕРОЙ В УЗБЕКСКОЙ
ПОЭЗИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX И НАЧАЛА XX ВЕКОВ**

10.00.02 – Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Фергана – 2020

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № B2018.3.PhD//Fil534.

Диссертация выполнена в Ферганском государственном университете.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Ферганского государственного университета по адресу: www.fdu.uz и в Информационно-образовательном портале «Ziynet» www.ziynet.uz.

Научный руководитель: **Сабирдинов Акбар Гафурович**
доктор филологических наук

Официальные оппоненты: **Тажибаева Мукаддас Абдурахимовна**
доктор филологических наук

Каримов Баходир Нурметович
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация: **Национальный Университет Узбекистана**

Защита диссертации состоится «__» _____ 2020 года в ____ часов на заседании Научного совета DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 при Ферганском государственном университете по адресу: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (+99873) 244-44-29; факс: (+99873) 244-66-03; e-mail: info@fdu.uz

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована под №____) Адрес: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (+99873) 244-44-02.

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2020 года.

(протокол рассылки № ____ от «__» _____ 2020 года).

А.А.Касимов

Председатель научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филол. наук, профессор

И.Т.Хожалиев

Ученый секретарь научного совета по присуждению ученых степеней, кандидат филол. наук, доцент

С.Р.Мирзаева

Председатель научного семинара при ученом совете по присуждению ученых степеней, доктор филол. наук, профессор.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель научной работы состоит в исследовании проблем периодов и лирического героя второй половины XIX века и начала XX века, а также в анализе своеобразия стиля, художественно-эстетических свойств и разнообразия жанра данного периода.

Объектом исследования является творчество поэтов второй половины XIX и начала XX веков Ахмеда Табиби, Комила Хоразми, Каримбека Ками, Мухаммада Юсуфа Баёни, Тавалло, Чокара, Сидкия Хондайлики, Муллы Отаниёза Охуна, Абдураззака Факири, Кари. Также были использованы для сравнительного анализа стихотворения Мухаммада Аминхужи Муками, Закиржана Фурката, Абдурауф Фитрата, Абдуллы Авлония, Мухаммадшарифа Суфизаде, Сиддики Азжи, Исхакхана Ибрата, Хамзы Хакимзаде Ниязи, Абдуллы Кадыри, Абдулхамида Чулпана и Абдулхамида Мажида.

Предметом исследования являются проблемы периодов, лирический герой и жанровые свойства второй половины XIX и начала XX веков.

Научная новизна исследования выражается в следующем:

освещены отношения лирического героя к социальным, политическим, нравственным, семейным, бытовым, образовательным и любовным проблемам в узбекской поэзии второй половины XIX и начала XX веков;

определены своеобразия в форме и содержания творчества турецких, азербайджанских и русских поэтов, и их влияние на узбекскую поэзию в выявлении жизненных проблем периодов;

выявлена особая роль традиций устного народного творчества и классической литературы, а также гармоничного описания чувств и мыслей, описания, а также национальных черт в освещении социального-политических проблем и интерпретации лирического героя в узбекской поэзии;

определены уникальность в системе стихотворного метра, рифмы и куплета, а также значимость художественных средств в жанрах узбекской поэзии.

Внедрение результатов исследования. На основе исследования художественной проблемы узбекской поэзии второй половины XIX и начала XX веков материалы диссертации были внедрены в следующих проектах.

Результаты проведённых исследований были использованы в фундаментальном проекте ОТ–Ф-1-100 «Теоретическое и практическое развитие социальной деятельности детей с ограниченными возможностями через средства литературного творчества» (сведение № 89-03-2016 от Министерства Высшего и Специального Среднего Образования, май, 2019). В результате на основе опубликованных статей по теме диссертации был издан научно-популярный тезис «Воспитание современного совершенного человека – требование времени»;

результаты диссертации были использованы в проекте фундаментального научного исследования ФА-Ф-1-ГОЗ9 «Создание конституций Алишера Навои (2 тома) и Абдуллы Кадыри», подготовленный в сотрудничестве Академии Наук Республики Узбекистан и следующих направлений Института Узбекского

языка, литературы и фольклора, как «Классическая литература», «История узбекской литературы XX века», а также «Современный литературный процесс» за 2012-2016 гг. (Сведение № 89-03-2016 от Министерства Высшего и Специального Среднего Образования, май, 2019г.).

Материалы диссертации о проблемах периода второй половины XIX и начала XX веков и отношении лирического героя к отображенным проблемам были использованы в воспитании молодёжи, в повышении навыков творческих деятелей, в проведении литературных кружков и конференций в Союзе писателей Узбекистана. В результате определилось место и значение узбекской поэзии в развитии художественно-эстетического мышления. (Сведение № 26 от Союза писателей Узбекистана, 2 май, 2019г.);

Анализы проблем периода и лирического героя были использованы в сценариях телепередач и радиопередач «Открытая полемика», «Современник», «Литературная среда», «Ценность», «Манавият-зерцало души», «Манавият» и «В среде просвещения» (Сведение № 465 от Ферганской областной телерадиокампании, 1 августа, 2018.) В результате было обогащено содержимое данных программ.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх основных глав (9 частей), заключения и списка использованной литературы. Общий объём диссертации составляет 148 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКАВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part; I часть)

1. Барзиев О.Қатъияти эътиқодга айланган шоир (Шоир Сўфизода лирикаси бўйича) // ФарДУ. Илмий хабарлар – Научный вестник. ФерГУ. 2010 йил,4-сон. -Б. 30-31.(10.00.00 №20)
2. Барзиев О. Some views on Uzbek and Azerbaijan poems at the beginning of XX Centure // Участвоваль (ла) ИВ Международной научно – практической интернет-конференции Тенденции и перспектив развития науки и образования в условиях глобализация. Переяслав – Хмельницкий,Украина, 2015. №4. – Б. 154-155.
3. Барзиев О. Particular qualities of Avloniy’s poems // Участника IV Международной научно – практической интернет-конференции «Актуальные научные исследования в современном мире» Переяслав-Хмельницкий. – Украина, 2015. – Б. 122-123.
4. Барзиев О. XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларидаги ўзбек шеърятига айрим чизгилар // ФарДУ. Илмий хабарлар – Научный вестник. ФерГУ. – Фарғона, 2015 йил, 4-сон. – Б. 85-86.(10.00.00 №20)
5. Барзиев О. XIX аср охири – XX аср бошлари ўзбек шеърятига қалам образи талқини // ФарДУ. Илмий хабарлар – Научный вестник. ФерГУ. – Фарғона, 2016 йил, 3-сон. – Б.57-58-59.(10.00.00 №20)
6. Барзиев О. XIX аср охири – XX аср бошлари ўзбек шеърятига банд тизимлари // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2016 йил, 9-сон. – Б. 36-37.(10.00.00 №9)
7. Барзиев О. XIX аср охири – XX аср бошлари ўзбек ва рус шеърятигаги муштараклик ҳамда ўзига хосликлар // ФарДУ. Илмий хабарлар – Научный вестник. ФерГУ. – Фарғона, 2017 йил, 5-сон. – Б. 64-67. (10.00.00 №20)
8. Барзиев О. Мусаддас жанрида қофиянинг ўрни (Фурқат ва Сидқий мусаддаслари мисолида) // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2018 йил, 3-сон. – Б.112-115.(10.00.00 №14)
9. Барзиев О. Analyses of Uzbek poetry and Turkish literature, it’s freedom and nationality at the second part of XIXth Century and at the beginning of the XXth Century // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Philadelphia, USA. – Б. 48-51.
10. Барзиев О. XIX асрнинг охири – XX аср бошлари ўзбек шеърятини ва татар адабиётини давр муаммолари тасвири // Ўзбек адабиётшунослигининг долзарб масалалари мавзусидаги Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий таваллудининг 130 йиллиги, Абдулла Авлоний таваллудининг 125 йиллиги, Ҳамид Олимжон ва Комил Яшин таваллудининг 110 йиллиги, Озод Шарафиддинов таваллудининг 90 йиллиги, Муҳаммад Юсуф таваллудининг 65 йиллигига бағишланган республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Андижон, 2019. – Б. 193-196.

II бўлим (II part; II часть)

11. Барзиев О. Ҳамза – ҳуррият ва эрк куйчиси // Филологиянинг долзарб масалалари. Талабалар ва ёш тадқиқотчиларнинг илмий-амалий анжумани материаллари. – Андижон, 2009. – Б. 58-59.

12. Барзиев О. Нозимахоним шеъриятида шахс эрки ва давр муаммолари тасвири // Филологиянинг долзарб масалалари мавзусидаги илмий-назарий анжуман материаллари. (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, филология фанлари доктори Й.Солижоновнинг 70 йиллигига бағишланган.) – Фарғона, 2010. – Б.83-85.

13. Barziyev O. Matbaa otasi – 135 yoshda. (Mahmudxo'ja Behbudiy tavalludiga) Voris.Yoshlar jurnali. - Farg'ona, 2010 yil,1-son (52). – B. 17.

14. Barziyev O. Men bir bo'yoqchimanki...(Shoir So'fizodaning 130 yilligiga). Farg'ona ziyosi plyus.(Ilmiy-uslubiy, ma'naviy-ma'rifiy, adabiy-badiiy nashr). – Farg'ona, 2010 yil, 1-son.(64). – B.11.

15. Барзиев О. Эрк ва ҳурриятнинг оташин куйчиси (Сидқий Хондайлиқий лирикаси бўйича) // «Мустаҳкам оила йили»га бағишланган Республика ёш олим ва иқтидорли талабаларининг «Илм-заковатимиз–сенга, она Ватан!» мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. (2-қисм). – Фарғона, 2012. – Б.188-190.

16. Барзиев О. Сидқий шеъриятида мардикорликка олиш воқеаларининг ғоявий-бадий талқини // «Мустаҳкам оила йили»га бағишланган Республика ёш олим ва иқтидорли талабаларининг «Илм-заковатимиз – сенга, она Ватан!» мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. (1-қисм). – Фарғона, 2013. – Б.168-171.

17. Барзиев О. Тавалло шеъриятида эрк ва ҳуррият талқини // Филология масалалари. Илмий мақолалар тўплами. 1-қисм. – Наманган, 2013. – Б.113-115.

18. Барзиев О. Сидқий Хондайлиқий шеъриятининг мавзу ва образлари // Филологиянинг долзарб масалалари мавзусидаги илмий-назарий анжуман материаллар. (Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуф таваллудининг 60 йиллигига бағишланган). – Фарғона, 2014. – Б.54-56.

19. Барзиев О. Жадид шеъриятидаги ҳуррият мавзуси манбалари хусусида // «Филологиянинг долзарб масалалари» мавзуидаги илмий-назарий анжуман материаллари. (Ўзбекистон халқ шоири Зулфия таваллудининг 100 йиллигига бағишланади). 1-қисм. – Фарғона, 2015. – Б.120-123.

20. Барзиев О. Жадид адабиёти лирикасида маърифатпарварлик анъаналари // Адабиётшуносликнинг долзарб муаммолари. (Азимжон Раҳимов таваллудининг 80 йиллигига бағишланган илмий мақолалар тўплами). – Фарғона, 2015. – Б.172-173.

21. Барзиев О. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек шеърияти ва озарбайжон адабиётида давр муаммолари тасвири // Адабиётшунос олим, филология фанлари доктори Акбарали Сабирдинов таваллудининг 60 йиллигига бағишланган Филологиянинг долзарб масалалари мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона, 2018. – Б. 93-97.

22. Барзиев О. XIX асрнинг охири – XX аср бошлари ўзбек шеъриятида халқ оғзаки ижоди анъаналари // Замоनावий ўзбек адабиёти тараққиётида Тўра Сулаймон ижодининг ўрни ва аҳамияти мавзусидаги республика илмий-амалий анжуман материаллари. (Фарғона давлат университети, Гулистон давлат университети.) - 2019. – Б. 52-56.

23. Барзиев О. Сидқий Хондайлиқий шеъриятида халқ қўзғолонлари тасвири ва лирик қаҳрамон // Фольклор фани фидойиси. Филология фанлари доктори, профессор, фольклоршунос олима Салима Мирзаеванинг 60 йиллигига бағишланган илмий мақолалар тўплами. – Андижон, 2019. – Б. 260-262.

Автореферат Фарғона давлат университети «FarDU. Ilimiy xabarlar –
Научный вестник. ФерГУ» илмий-методик журнал тахририятида
тахрирдан ўтказилди.

Босишга рухсат этилди: «___»_____2020 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆, «Times New Roman»
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табағи 3. Адади: 100. Буюртма: № 21.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси,
100197, Тошкент, Интизор кўчаси, 68.

«АКАДЕМИЯ НОШИРЛИК МАРКАЗИ»
Давлат унитар корхонасида чоп этилди.